مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020
۲۹-۵۲
تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۱/۱۵ – تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۳/۲۴

تأثیر دگرگونی شیوه زندگی بر کالبد معماری و تزیینات خانه‌های مشهد در دوره انتقال[۱]

سپیده موسوی، دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران
محسن طبسی[۲]، دانشیار پژوهش هنر، گروه معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران
فاطمه مهدیزاده سراج، استاد، مرمت و معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران

چکیده
از اواسط دوره صفوی بود که اندیشه و فرهنگ غربی به دنیای سنتی ایرانیان رخنه کرد. توسعه روابط بین ایران و فرنگ، تغییر ساختار قدرت، بازگشت تحصیل کرده‌های فرنگ، حضور باستان شناسان و معماران اروپایی، گرایش‌های متجددانه، ملی‌گرایانه و خوی نظامی‌گری رضاشاه و ... سبب تغییرات چشمگیری در شیوه زندگی و به‌تبع آن، معماری خانه‌ها شدند. هدف اصلی تحقیق حاضر، شناخت تأثیر تغییرات سبک زندگی در دوره انتقال (اواخر دوره قاجار و دوره پهلوی اول) بر معماری خانه‌های شهر مشهد است. با توجه به هدف مذکور، پرسش اصلی این است که دگرگونی در شیوه زندگی مردمان، چه تأثیری بر کالبد معماری و تزیینات خانه‌های مشهد داشته است؟
رویکرد روش‌شناختی تحقیق، اثبات گرایانه است و از منظر روش، هم از روش تاریخی و هم از روش توصیفی تحلیلی بهره گرفته شده است. داده‌ها نیز با دو شیوه اسنادی و میدانی فراهم آمده‌اند. بر اساس برخی معیارها، از مجموع بیش از هفتاد باب خانه تاریخی شناسایی‌شده در مشهد، تعداد ۲۵ باب از خانه‌ها (بیش از ۳۰ درصد از جامعه آماری) به‌عنوان نمونه برگزیده شده‌اند؛ ده باب خانه مسکونی از دوره قاجار و پانزده باب منزل از دوره پهلوی اول.
یافته‌ها و نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تغییرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در شهر مشهد (که سبب بروز تحولاتی چشمگیر در شیوه زندگی مردمان شد) در طی یک بازه زمانی کوتاه خود را در کالبد معماری خانه‌ها نیز نشان داد. حتی وجود عنصر قدرتمندی همچون مذهب نیز عملاً نتوانست مشهد را از تغییر و تحولات عمده اجتماعی (که در سطح کشور در حال شکل‌گیری بود) به دور نگاه دارد. فرو نهادن اجباری حجاب، سبب نادیده انگاشتن عنصر محرمیت در خانه‌ها شد. شکل‌گیری طبقات جدید لشکری و کشوری، کم‌رنگ شدن عدالت اجتماعی را در پی داشت و باعث شکل‌گیری خانه‌هایی در مقیاس‌های بزرگ، متوسط و کوچک شد. یکسان‌سازی دستوری همه ظواهر تمدنی (از لباس تا معماری و ...) حق انتخاب را از شهروندان گرفت و تزیینات را که بخشی مهم از معماری خانه‌های ایرانی بود به ورطه نابودی کشاند.

واژگان کلیدی: شیوه زندگی، معماری، خانه، مشهد، دوره انتقال.

The Impact of Lifestyle Change on the Architecture and Decorations of Mashhad Houses during the Transition

Abstract
It was from the middle of the Safavid period that Western thought and culture penetrated the traditional Persian world. The development of relations between Iran and the Western world, the transformation of power structures, the return of graduates from Europe, the presence of European archaeologists and architects, modernist, nationalistic, and militaristic tendencies of Reza Shah and more have led to dramatic changes in lifestyle and, consequently, the architecture of houses. The study mainly seeks to identify the effects of lifestyle changes during the transition period (late Qajar period and Pahlavi I period) on the architecture of houses in Mashhad. According to the above purpose, the main question is, "How has the change in lifestyle of people affected the architecture and decorations of Mashhad houses?"
The methodological approach of the research is positivist and both historical and analytical descriptive methods have been used. Data is provided by both documentary and fieldwork. According to some criteria, from a total of more than 70 historical houses identified in Mashhad, 25 houses (more than %30 of the statistical population) have been selected as samples; 10 residential houses of the Qajar period (including Balkhāst (demolished), Tavakoli, Darougheh, Ghafouri, Amiri, Hanāsāb (demolished), Dāvoudi, Rahimian, Malek and Nazeran) and 10 houses of the Pahlavi I period (including Barati, Bani Hashemi, Behzadian, Tamadoni, Tavakoli zadeh, Rajaee, Salari, Sarvghad, Talaee, Mojtahed zadeh, Majidian, Mousavi Parishani, Talat Mousavi, Molavi, Mirza Nazer).
Research findings show that:
- In Qajar period, %70 and in Pahlavid era %80 of the houses were built with two floors, and the construction of the basement for habitation was not so common;
- %100 of Qajar houses have introvert patterns, while %40 of the houses in the Pahlavi I period are completely extrovert and partly extrovert;
- The semi-open space is seen in four Qajar houses and six houses of Pahlavi I;
- The entrance of all Qajar samples is indirect, whereas in four houses of Reza Shah era the entrance is connected to the yard directly and without intermediary;
- Most Qajar houses in Mashhad lacked magnificent decorations, and the insignificant amount of decorations was sharply reduced during the Pahlavi I era.
The results of the research show that the political, social and cultural changes in Mashhad – which caused significant changes in the lifestyle of the people – were also influential in the architecture of houses in a short period of time. Even the existence of a powerful element such as religion could not keep Mashhad away from the major social changes – which were taking place throughout the country. Forcing the hijab to subjugate left the element of privacy in the home ignored. The formation of new military and civil classes brought about a diminished social justice, resulting in the emergence of large, medium-sized and small-scale houses. The systematic unification of all appearances of civilization (from dress to architecture, etc.) took the citizens' choice and put an end to the decorations which were an important part of the architecture in Iranian homes.
Keywords: Lifestyle, Architecture, House, Mashhad, Transitional Period.

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری سپیده موسوی تحت عنوان گونه شناسی ساختار کالبدی معماری خانه‌های شهر مشهد در دوره انتقال؛ با تأکید بر شناخت عوامل تحول معماری است که به راهنمایی دکتر محسن طبسی و مشاوره دکتر فاطمه مهدیزاده سراج در دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد در حال انجام است.

۲ نویسنده مسئول مکاتبات: شماره تلفن: ۰۹۱۵۵۱۳۹۷۸۸ پست الکترونیک: tabassi_mohsen@yahoo.com

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۱. مقدمه

بـه دنبـال رویدادهـای تاریخـی در اواسـط دوره صفـوی، به‌تدریـج اندیشـه و فرهنـگ غربـی بـه دنیـای سـنتی ایرانیـان نفـوذ کـرد. بـا توسـعه روابـط بیـن ایـران و فرنـگ در عصـر قاجـار، رونـد گسـترش و فراگیـر شـدن فرهنـگ غـرب سـرعتی دوچنـدان یافـت. تغییـر سـاختار قـدرت از قاجـار بـه پهلـوی و اندیشـه‌های متجددانـه رضاشـاه نیـز سـبب شـد تـا گسسـت از دنیـای سـنتی تسـریع یابـد بـدون آن‌کـه بـرای ورود بـه دنیـای مـدرن تمهیـدی اندیشـیده و زیرسـاختی فراهـم آمـده باشـد. معمـاری (و به‌ویـژه خانـه) ایرانـی نیـز از ایـن قاعـده مسـتثنا نبـود.

بازگشـت تحصیل‌کرده‌هـای معمـاری از فرنـگ، حضـور باسـتان شناسـان (کیانـی، ۱۳۸۳) و معمـاران غربـی در ایـران (بانـی مسـعود، ۱۳۹۱)، گرایش‌هـای ملی‌گرایانـه (شـیرازی و یونسـی، ۱۳۹۰) و خـوی نظامی‌گـری رضاشـاه (محمـدی، ۱۳۷۴) و ... سـبب شـد کـه حلقه‌هـای به‌هم‌پیوسـته معمـاری، از هـم بگسـلد و شـیوه‌ای جدیـد پدیـد آیـد کـه در سال‌های بعـد بـا رشـد فنـاوری سـاخت، افزایـش قیمـت زمیـن، سـرازیر شـدن درآمدهـای نفتـی و از همـه مهم‌تـر، تغییـر در سـبک و شـیوه زندگـی، راه بـه مسـیری دیگـر بَـرَد. همیـن موضـوع در حـوزه مباحـث مربـوط بـه خانـه، پیچیدگی‌هـای بیشـتری یافتـه اسـت زیـرا معمـاری خانه‌هـا عـلاوه بـر اینکـه مسـتقیماً بـا شـیوه و سـبک زندگـی مـردم در ارتبـاط اسـت، در قیـاس بـا بناهـای عمومـی و دولتـی نیـز کمتـر تابـع دسـتور و ضابطـه و عمدتـاً بـر پایـه سـلیقه‌ها و خواسـته‌های شـخصی کاربـران بنـا می‌شـود.

بـدون شـک، یکـی از مهم‌تریـن نقـاط عطـف تاریـخ معمـاری ایـران، اواخـر دوره قاجـار و آغـاز سلسـله پهلـوی اسـت. نزدیکـی بیـش از انـدازه ایـن دوران بـه روزگار حاضـر سـبب شـده تـا بسـیاری از ارزش‌هـای معمارانـه (به‌ویـژه معمـاری مسـکونی) دوره رضاشـاهی به‌درسـتی درک نشـده باشـند و ویرانـی شـمار بسـیاری از ایـن خانه‌هـا، طـی سـال‌های اخیـر گـواه ایـن مدعاسـت. بـه ایـن ترتیـب و بـا مـرور اجمالـی تاریـخ، مسـئله پژوهـش حاضـر بـه زبـان سـاده بـه شـرح زیـر اسـت،

در اثـر تجددمآبـی پادشـاهان قاجـار و پهلـوی، سـبک زندگـی ایرانیـان بـا سـرعتی باورنکردنـی دسـتخوش تغییـرات شـد. ایـن تغییـرات (کـه دربرگیرنـده ابـزار و فعالیت‌هـای جدیـد بـود) بـر کالبـد معمـاری خانه‌هـا تأثیراتـی بـر جـای نهـاد به‌نحوی‌کـه همـه شـهرهای کشـور (و ازجملـه مشـهد) به‌تدریـج تغییـرات کالبـدی خانه‌هـا را تجربـه کردنـد. لـذا ایـن پژوهـش بـر آن اسـت کـه بـه بازشناسـی تغییـرات اصلـی در کالبـد خانه‌هـای مشـهد در اثـر تغییـر سـبک زندگـی در دوره انتقـال بپـردازد. بدیـن اعتبـار، مسـئله تحقیـق دارای دو بُعـد کلـی اسـت؛ نخسـت، مطالعـه برخـی ویژگی‌هـای کالبـدی خانه‌هـای دوره انتقـال مشـهد؛ و دیگـر، بازشناسـی اثـر تغییـر در شـیوه زندگـی بـر کالبـد خانه‌هـا.

بـر اسـاس آنچـه گفتـه شـد هـدف اصلـی تحقیـق حاضـر عبـارت اسـت از شـناخت تأثیـر تغییـرات سـبک زندگـی در دوره انتقـال بـر معمـاری خانه‌هـای شـهر مشـهد. بـا توجـه بـه هـدف مذکـور، پرسـش اصلـی پژوهـش ایـن اسـت کـه دگرگونـی در شـیوه زندگـی مردمـان مشـهد، چـه تأثیـری بـر کالبـد معمـاری و تزیینـات خانه‌هـای ایشـان داشـته اسـت؟ و بـه اعتبـار ایـن سـؤال، فرضیـه‌ای بدیـن مضمـون شـکل می‌گیـرد کـه تغییـر در برخـی از وجـوه سیاسـی، اجتماعـی و فرهنگـی مـردم مشـهد در دوره انتقـال، سـبب دگرگونـی در شـیوه زندگـی و لاجـرم، تغییـر در کالبـد معمـاری و تزیینـات خانه‌هـای ایشـان شـده اسـت.

۲. مبانی نظری تحقیق

۲-۱. سـبک زندگـی، سـبک زندگـی اصطلاحـی اسـت عـام و عبـارت اسـت از روشـی کـه مـردم برمی‌گزیننـد کـه چگونـه رفتـار کننـد تـا شـخصیتی متمایـز داشـته باشـند (Rappaport, 1969, 15). مفهـوم سـبک زندگـی به‌طـور خـاص بـه کیفیـات زندگـی، فعالیت‌هـا و شـیوه‌های خـاص آن‌هـا اطـلاق شـده کـه از منظـر افـراد، دربردارنـده ایـده آل‌هـای ایشـان اسـت. پیـر بوردیـو معتقـد اسـت کـه سـبک زندگـی، گونـه‌ای نظـام عملکـردی اسـت کـه دربردارنـده طبقه‌هـا و نشـانه‌های متمایزکننـده اسـت (بوردیـو، ۱۳۹۰، ۲۴). بـا ایـن رویکـرد، خانـه فضایـی اسـت کـه دربردارنـده کنش‌هـا و واکنش‌هـای افـراد سـاکن در آن

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

نسبت به یکدیگر بوده و عناصر و سازمان فضایی آن نسبت به شیوه زندگی، دائماً در حال تغییر است.

پژوهش در مفهوم سبک زندگی از اوایل قرن بیستم توجه صاحب‌نظران را به خود معطوف داشت. درواقع، در آن روزگار متفکران به این نتیجه رسیده بودند که طبقه‌بندی جامعه صرفاً بر اساس اقتصاد، توان پاسخگویی به تحولات اجتماعی را ندارد. با رویکرد جدید، عوامل دیگری همچون آداب و رسوم، اعتقادات، جایگاه و منزلت انسان و ... نیز در طبقه‌بندی‌های جامعه، مؤثر هستند. در دهه‌های نخست قرن بیستم با یک دیدگاه روان‌شناختی، تعریفی از سبک زندگی ارائه شد که فرد را پدیده‌ای واحد و کامل می‌دانست و ارزش‌های او را در سبک زندگی وی تعیین‌کننده برمی‌شمرد و به همین اعتبار به تعداد نفوس جامعه، سبک‌های مختلف را برای زندگی متصور می‌دانست. از دهه ۱۹۸۰ ایده فردی بودن سبک زندگی با توجه به ویژگی‌های روزگار پست‌مدرن بازنگری شد و امروزه صاحب‌نظران با نگاهی متعادل‌تر، سبک زندگی را پدیده‌ای اجتماعی می‌دانند که می‌تواند در سطح فردی یا جمعی مورد مطالعه قرار گیرد (الفت و سالمی، ۱۳۹۱، ۱۲).

گروهی از اندیشمندان تغییر در سبک زندگی را برآمده از مدرنیسم می‌دانند که انسان را از قید و بند انتخاب‌های محدود سنتی رها نموده است. این گروه بر این باورند که صنعتی شدن، جامعه را به سمت تکثر در سبک زندگی هدایت نمود و بر همین مبنا هر آن‌قدر که جامعه به لحاظ شاخص‌هایی همچون ثروت، تحصیلات، فناوری، دموکراسی و ... پیشرفته‌تر باشد گوناگونی سبک‌های زندگی در آن جامعه نیز بیشتر به چشم خواهد آمد. یکی از دیگر از الگوهای نوگرایانه در سبک زندگی، الگوی سکونت گزینی است که از دهه ششم قرن بیستم موردتوجه اندیشمندان علوم اجتماعی، علوم رفتاری، معماری و شهرسازی قرار گرفت. گیدنز معتقد است که درواقع، تجربه انسان از زندگی و هویت تغییریافته و مدرنیته (با تمرکززدایی) راه ما را از سنت گذشتگان جدا ساخته است (گیدنز، ۱۳۸۸، ۶۲). بوردیو شیوه زندگی را در دارایی‌ها و فعالیت‌های متمایزکننده محدود ساخته است (الفت و سالمی، ۱۳۹۳، ۲۰). سگالن، برگر، ونتلینگ (ونتلینگ، ۱۳۹۴) و ... نیز در خصوص شیوه و سبک زندگی نظرات گوناگونی ارائه داده‌اند که خلاصه‌ای از آن‌ها در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. برآیند نظریه‌های نوگرایانه در سبک زندگی و ارتباط آن با معماری مسکن (مأخذ: نگارندگان).

معمار و نظریه‌پرداز	محورهای اصلی نظریه	شاخصه‌های عینی مرتبط با سکونت گزینی
آموس راپاپورت	ایجاد طبقه اجتماعی بر مبنای اصالت انسان فعالیت‌های متمایزکننده	ضرورت سکونت گزینی ایجاد مسکن آرمانی
پیر بوردیو	مالکیت؛ طبقه اجتماعی فعالیت‌ها و نشانه‌های متمایزکننده	ضرورت سکونت گزینی ایجاد مسکن مجلل (لاکچری)
آنتونی گیدنز	نفی سنت نسبی بودن معنای زندگی عدم تأثیر زمان و مکان (دهکده جهانی)	ظهور مدرنیسم در طراحی خانه ارزش معنوی مسکن؛ عدم تعلق کمرنگ شدن هویت‌های بومی و محلی
جیمز و. ونتلینگ	اصالت فعالیت‌ها در سکونت مدرن	سازمان‌دهی فضایی مدرن؛ ایجاد شبکه روابط
مارتین سگالن	اصالت فعالیت‌ها در سکونت مدرن	سازمان‌دهی فضایی مدرن؛ ایجاد شبکه روابط
بادیا برگر	سکونت به‌مثابه ساخت جهان کوچک شبکه‌سازی زیستی	اصالت فناوری در زندگی و ساخت مسکن
ژان بوردیار	سکونت به‌مثابه کالا	اصالت اقتصاد در مسکن
گاستون باشلار	اصالت انسان؛ رابطه انسان و محیط	توجه به هویت کالبدی؛ اهمیت سازمان‌دهی فضایی
نوربرگ شولتز	اصالت انسان اصالت فضا در معماری	ضرورت سکونت گزینی؛ احراز هویت فردی اصول سازمان‌دهی فضا و ایجاد شبکه روابط
کوپر مارکوس	اصالت ذهن انسان	ایجاد رابطه ذهنی بین انسان و مسکن تحکیم مفهوم مکان

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۲-۲. گونـــه شناســـی (Typology)، گونـه شناسـی عبـارت اسـت از دسـته‌بندی نمونه‌هـا (طرح‌هـای محیـط و منظـر، سـاختمان‌ها و طرح‌هـای شـهری) بـر طبـق مقاصـد مشـترک یـا سـاختار و فـرم (لنـگ، ۱۳۸۳، ۷۰). ایـن عبـارت، تعریـف نسـبتاً قابـل قبولـی از گونـه شناسـی در حیطـه علـوم مرتبـط بـا طراحـی بـه دسـت می‌دهـد. آلـدو روسـی نیـز گونـه را امـری ثابـت و مقـدم بـر شـکل و مشـتمل بـر آن تلقـی می‌کنـد (مقتدایـی، ۱۳۸۵، ۱۲۹). هـدف اصلـی در گونـه شناسـی، دسـته‌بندی و طبقه‌بنـدی نمونه‌هـا بـر اسـاس مؤلفه‌هـا و شـاخصه‌های مشـترک اسـت، هرچنـد همیـن هـدف نیـز محـل منازعـه صاحب‌نظـران، به‌ویـژه معمـاران مـدرن اسـت (رک، معماریـان و طبرسـا، ۱۳۹۲).

۲-۳. خانـه ایرانـی، خانـه ایرانـی ازجملـه مباحـث مهمـی اسـت کـه در دهـه اخیـر بـا اقبـال پژوهنـدگان هنـر و معمـاری ایـران مواجـه شـده اسـت. اگـر بپذیریـم کـه خانـه، مکانـی اسـت بـرای سـکنی گزیـدن و آرام یافتـن، بدیـن اعتبـار خانه‌هـای ایرانـی فضاهایـی متنـوع امـا کم‌وبیـش مشـترک دارنـد از سـه‌دری و پنـج‌دری (و در خانه‌هـای اعیانـی، هفـت دری)، مهمانخانـه، تـالار یـا ایـوان، هشـتی و دهلیـز و مطبـخ؛ تـا اسـطبل و زیرزمیـن و انبـار و ... کـه عمومـاً بـر مبنـای عملکـرد، ایـن فضاهـا را در سـه دسـته فضاهـای اصلـی، خدماتـی و ارتباطـی طبقه‌بنـدی می‌کننـد. خانه‌هـا همچنیـن دارای اجـزاء و عناصـری مشـترک هسـتند نظیـر حـوض و باغچـه و پلـه و در و پنجـره و ... کـه توضیـح دربـاره هرکـدام از آن‌هـا ضـرور نمی‌نمایـد.

امـا نکتـه مهمـی کـه بایـد بـدان اشـاره نمـود ایـن اسـت کـه اصـولاً نمی‌تـوان از خانـه سـخن گفـت و بـه مباحثـی همچـون جامعه‌شناسـی، انسان‌شناسـی، فلسـفه و حکمـت نظـر نداشـت. آمـوس راپاپـورت ازجملـه معمـاران سرشناسـی اسـت کـه بـه موضـوع انسان‌شناسـی مسـکن پرداختـه و خانـه را از چنـد منظـر نظیـر عوامـل اجتماعـی- فرهنگـی، اقلیـم و سـاختار مـورد بررسـی قـرار داده اسـت (راپاپـورت، ۱۳۸۸). مارتیـن هایدگـر، متفکـر مشـهور آلمانـی در رسـاله‌ای بـا عنـوان سـاختن، سـکنی گزیـدن، تفکـر کـردن؛ بـه ریشـه‌های فلسـفی و کلامـی مشـترک بیـن سـاختن و سـکنی گزیـدن و اندیشـیدن (یـا چنانکـه او می‌گویـد، فلسـفیدن) پرداختـه اسـت (ریختـه گـران، ۱۳۸۲). متفکـران سـنت اندیـش امـا خانـه را از منظـر سـنت (یـا بـه تعبیـری دیگـر، از منظـر حکمـت) بررسـی کرده‌انـد. سـید محمدخسـرو صحـاف در رسـاله‌ای به‌طـور جامـع بـه آرای متفکـران اسـلامی و اندیشـمندان سـنت اندیـش پرداختـه و همـه جوانـب را به‌دقـت مـورد مداقـه و تحلیـل قـرار داده اسـت (صحـاف، ۱۳۹۰).

۲-٤. دوره انتقـال، اگـر بگوییـم کـه شـیفتگی و آشـوبی کـه دیـدار فرنـگ در دل پادشـاهان قجـر افکنـد به‌سـرعت فراگیـر شـد و تمـام عرصه‌هـای سیاسـت، جامعـه، فرهنـگ و هنـر را درنوردیـد، سـخنی به‌گـزاف نگفته‌ایـم. بنـا بـه نظـر اغلـب پژوهنـدگان، معمـاران ایرانـی در حـدود یک‌صـد و پنجـاه سـال اخیـر توانسـته‌اند آثـاری را از خـود بـر جـای نهنـد کـه شایسـته اسـت تـا به‌دقـت و موشـکافانه مـورد بازشناسـی قـرار گیرنـد. ایـن یک‌صـد و پنجـاه سـال، در دل خـود نقـاط عطفـی نیـز داشـته اسـت کـه بی‌گمـان، پایـان حکومـت قاجاریـان و آغـاز سلسـله پهلـوی را بایـد مهم‌تریـن آن‌هـا برشـمرد؛ زیـرا عـلاوه بـر تفاوت‌هـای شـخصیتی رضاشـاه بـا پادشـاهان قجـر، تغییـرات سـاختار دولـت، تمایـل رضاشـاه بـه ملی‌گرایـی، تأثیـرات معمـاران خارجـی در ایـران، سـرعت چشـمگیر اروپـا به‌سـوی صنعتـی شـدن، جنبش‌هـای هنـری اروپـا و ... سـبب شـد تـا ایـن نقطـه عطـف تاریخـی، در معمـاری نیـز تأثیـرات مشـهود و آنـی را بـر جـای نهـد و گسسـت از دنیـای سـنتی و ورود بـه دنیـای مـدرن را بـرای ایرانیـان سـرعتی باورنکردنـی بخشـد. بدیـن اعتبـار، در تحقیـق حاضـر بـر دوره سـوم حکومـت قاجاریـان یعنـی از ۱۲۶۰ تـا ۱۳۰۴ خورشـیدی (۱۳۴۴- ۱۲۹۸ ه.ق) و حکومـت پهلـوی اول، از ۱۳۰۴ تـا ۱۳۲۰ ه.ش تمرکـز شـده اسـت.

در خصـوص افـول معمـاری دوران قاجـار و برآمـدن معمـاری پهلـوی تعابیـر مختلـف و گاه متناقضـی وجـود دارد. برخـی از پژوهشـگران، گسسـت فرهنگـی ایجادشـده را منشـاء سـقوط و انحطـاط فرهنگـی دانسـته و معتقدنـد کـه از اواخـر دوره قاجـار، معمـاری نیـز همچـون سـایر موضوعـات روی بـه انحطـاط نهـاد. "دوره دوم آن [شـیوه اصفهانـی] زمـان پسـرفت

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

(انحطاط) این شیوه است که درواقع از زمان افشاریان آغاز شد و در زمان زندیان دنبال شد ولی پسرفت کامل از زمان محمدشاه آغاز شد و در دگرگونی‌های معماری تهران و شهرهای نزدیک به آن آشکار شد." (پیرنیا، ۱۳۸۰، ۲۷۲). "بااین‌همه، روند معماری و هنر این سرزمین که تا زمان فتحعلی شاه و محمدشاه همچون زنجیری پیوسته بود بر اثر خودباختگی فرهنگی به‌ویژه در زمان ناصرالدین‌شاه از هم گسست و به پسرفت دچار شد." (همان، ۳۴۸؛ رک: وطن‌خواه و هداوند، ۱۳۹۱). اما غالب اندیشمندان نظری جز این دارند. برخی این دوره را دوره غربی کردن اندیشه و فکر ایرانی دانسته‌اند (بانی مسعود، ۱۳۹۱، ۵۲۸) و بعضی از این زاویه به موضوع می‌نگرند که معماری معاصر ایران دلالت‌کننده بر سه عامل مهم بوده است؛ معماری باستان، معماری دوران اسلامی و معماری غرب (قبادیان، ۱۳۹۲، ۳۹۹).

شماری از پژوهشگران این برهه حساس را دوره گذار در معماری ایران دانسته‌اند (ابراهیمی و اسلامی، ۱۳۸۹) و بعضی دیگر آن را دوره انتقال نام نهاده‌اند (رمضانی، ۱۳۹۰). تفاوت در این دو واژه، به معنای آن‌ها بازمی‌گردد. گذار به معنی عبور کردن و گذشتن آمده و برای انتقال، معنی جابجا شدن یا از جایی به‌جای دیگر رفتن آورده شده است. به عبارت ساده‌تر، اگر تغییرات معماری دوره صفوی نسبت به دوره تیموری را در نظر بگیریم، به نظر می‌رسد که واژه گذار برای نشان دادن سیر تدریجی این تغییرات، معنادار باشد زیرا در اصول و مبانی معماری ایرانی، دگرگونی خاصی پدید نیامد. بدین تعبیر، گذار دربرگیرنده تغییرات تدریجی و آهسته در حین عبور است. اما چنانچه تغییرات معماری در دوره رضاشاه را نسبت به دوره قاجار در نظر آوریم، چنین می‌نماید که واژه انتقال بهتر می‌تواند معنا و حتی شکل تغییرات را نشان دهد زیرا در آن برهه نه فقط در اصول که در شکل و سازه معماری ایرانی نیز تغییرات شگرفی پدید آمد؛ تو گویی، شب خوابیدیم و صبح که برخاستیم، یک معماری جدید (که متعلق به ما نبوده) از جایی به‌جای ما منتقل شده است بدون آن‌که ما سیر تغییرات تدریجی آن را در گذار زمان به چشم دیده باشیم. بدین اعتبار، در پژوهش حاضر دوره سوم قاجار و دوره پهلوی اول مجموعاً دوره انتقال نامیده شده است.

۲-۵. مشهد، ناحیه‌ای که امروز مشهد نامیده می‌شود، بخشی از قلمرو یا محدوده توس بوده است. در حومه توس، قراء متعددی وجود داشته که آبادترین آن‌ها بزغان، توران، بروغن، نوغان، رادکان و سناباد بوده‌اند. نام قریه سناباد در تاریخ، نخستین بار به‌واسطه دفن هارون‌الرشید در باغ والی خراسان مطرح شده است (قصابیان، ۱۳۷۷، ۶). خاک‌سپاری جسد شریف حضرت رضا (ع) در همان نقطه سبب شد تا نام مشهدالرضا (ع) و بعدها به‌اختصار **مشهد** بر سر زبان‌ها بیفتد (مینورسکی، ۱۳۴۸، ۵۴). حصار شهر در اواخر دوره قاجار همان حصار ساخته‌شده توسط شاه‌طهماسب (معروف به حصار شاه‌طهماسبی) بود که بعدها به‌تدریج فرو ریخت. دروازه‌های مشهد نیز شش باب بوده‌اند شامل دروازه بالا خیابان، دروازه سراب، دروازه ارگ، دروازه عیدگاه، دروازه پایین خیابان و دروازه نوغان (سیدی فرخد، ۱۳۹۲، ۱۲۱). عمارت ارگ که در زمان حکمرانی عباس میرزا (پسر و نائب السلطنه ناصرالدین‌شاه) در جنوب غربی شهر ساخته شده بود، در حدود سال ۱۳۰۰ خورشیدی تخریب و به‌جای آن ساختمان بانک ملی ایران بنا شد (رهنما، ۱۳۹۰، ۲۰).

جمعیت شهر مشهد در اواخر دوره قاجار حدود هفتاد تا هشتاد هزار نفر برآورد شده است. پس از روی کار آمدن رضاشاه و برقراری نظم و امنیت در راه‌های ارتباطی کشور، مشهد نیز به‌عنوان یکی از شهرهای مهم و کانون زیارت و تجارت و سیاحت، توسعه یافت (رهنما، ۱۳۷۰، ۹۸). به سبب توسعه جمعیت، دخالت در بافت کالبدی شهر نیز با تخریب بخش‌هایی از بافت قدیمی و احداث خیابان‌های جدید آغاز شد که ازجمله آن‌ها می‌توان به احداث خیابان طبرسی، خیابان تهران (امام رضا (ع)) و ... اشاره کرد. علاوه بر مداخلات کالبدی، برخی فعالیت‌های دیگر نیز زمینه‌های دگرگونی سیما و رشد فیزیکی شهر را فراهم ساختند. عمده این فعالیت‌ها

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

را می‌توان در پنج دسته به شرح زیر طبقه‌بندی کرد.

- **تأسیس ادارات، مؤسسات و دوایر دولتی**
- **تأسیس نهادهای اقتصادی؛** شامل بانک‌ها، کارخانه‌ها، گاراژهای حمل‌ونقل بار و مسافر
- **تأسیس نهادهای درمانی و بهداشتی؛** شامل مریض‌خانه‌ها و داروخانه‌ها
- **تأسیس نهادها و مؤسسات اجتماعی؛** شامل مؤسسات خیریه، تفرج‌گاه‌های عمومی، سینماها، هتل‌ها، پانسیون‌ها، مسافرخانه‌ها، کافه‌رستوران‌ها
- **تأسیس مدارس و نهادهای فرهنگی جدید؛** شامل مدارس دخترانه و پسرانه در تمامی مقاطع تحصیلی، کتابخانه‌های عمومی و شخصی، چاپخانه‌ها، دفتر روزنامه.

به‌موازات ورود مظاهر تمدن و زندگی غربی به شهر مشهد، برخی رویدادهای سیاسی همچون اشغال خراسان توسط قوای روس و بمباران حرم رضوی، وقوع انقلاب سوسیالیستی در روسیه، قطع مراودات تجاری بین آسیای میانه و مشهد نیز سبب شد تا رضاشاه به بهانه تأمین امنیت ولی درواقع، به علت مبارزات روحانیون و حادثه خونین مسجد گوهرشاد در سال ۱۳۱۴ ه.ش شخصاً دستور تعطیلی حوزه علمیه مشهد را صادر کند (خامنه‌ای، ۱۳۶۵، ۷۰).

درواقع، حتی باوجود عنصر قدرتمندی همچون مذهب در شهر مشهد، این شهر عملاً نتوانست از تغییر و تحولات عمده اجتماعی (که در سطح کشور در حال شکل‌گیری بود) خود را به دور نگاه دارد؛ ازجمله کشف حجاب، متحدالشکل کردن لباس مردان، شکل‌گیری طبقات جدید اجتماعی (تحت عنوان لشکری و کشوری)، استقرار نظام نوین اداری، تغییر سبک آموزش و شکل‌گیری مدارس جدید، ورود خودرو به شبکه حمل‌ونقل درون‌شهری و ... که هرکدام به نحوی از انحاء تأثیرات شگرفی در سبک و شیوه زندگی مردمان بر جای نهادند. ماحصل تغییرات شیوه زندگی مردم مشهد در اواخر دوره قاجار و دوره سلطنت رضاشاه را می‌توان در جدول ۲ خلاصه کرد.

جدول ۲. تأثیر تغییرات ساختاری جامعه بر شیوه زندگی مردم شهر مشهد در دوره انتقال (مأخذ: نگارندگان).

مؤلفه‌ها	مصادیق عینی تغییرات	تأثیر تغییرات بر شیوه زندگی مردم
تغییرات در ساختار کالبدی شهر	تخریب بافت قدیمی	توسعه فضاهای عمومی و جمعی
	احداث خیابان	
	ورود خودرو به شبکه حمل‌ونقل درون‌شهری	ایجاد فضاهای نوظهور شهری مثل میدان و خیابان
	تغییر شکل بازارها و ایجاد ویترین	ترویج مصرف‌گرایی
		تغییر سبک و شیوه خرید
تغییر در ساختارهای اداری جامعه	تأسیس ادارات و دوایر دولتی	توسعه فضاهای عمومی و جمعی
		شکل‌گیری نظم نوین اجتماعی
تغییر در ساختارهای مالی و اقتصادی شهر	تأسیس بانک‌ها	تغییر در شیوه کسب درآمد، پس‌انداز و مدیریت مالی زندگی
	تأسیس کارخانه‌ها و مؤسسات تولیدی	تولید انبوه کالا
	تأسیس گاراژهای حمل‌ونقل بار و مسافر	اهمیت یافتن مصرف
		تغییر در شیوه مسافرت
		توسعه تجارت از طریق حمل و ارسال تولیدات

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

مؤلفه‌ها	مصادیق عینی تغییرات	تأثیر تغییرات بر شیوه زندگی مردم
تغییر در ساختارهای بهداشتی و درمانی شهر	احداث مریض‌خانه‌ها و داروخانه‌ها	افزایش امید به زندگی
		افزایش جمعیت شهر
		افزایش بعد خانوار
		سن بازنشستگی
تغییرات در ساختار اجتماعی شهر	تأسیس مؤسسات خیریه	جداسازی بخش‌هایی از جامعه از بدنه خانواده‌ها
	احداث تفرجگاه‌های عمومی	توسعه فضاهای جمعی و عمومی
	احداث سینماها	تغییر در سبک گذران اوقات فراغت
	احداث کافه‌رستوران، هتل و ...	تغییر در سبک غذا خوردن و ذائقه غذایی
		تغییر در سبک گذران اوقات فراغت
		افزایش جمعیت مسافر و زائر در سطح شهر در طول سال
	شکل‌گیری نهاد خانواده مستقل	تغییر در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی
		جدایی تدریجی نسل‌ها
تغییر در ساختارها و بنیادهای فرهنگی شهر	تأسیس مدارس جدید، کتابخانه‌ها، چاپخانه‌ها و ...	علم باوری و عقل‌گرایی
		ارجحیت یافتن علم تجربی بر علوم سنتی
		سنت ستیزی
	کشف حجاب	تغییر نقش زن در ساختار خانواده و اجتماع
		ورود زن به عرصه تولید و کسب‌وکار
	متحدالشکل کردن لباس مردان	القای نظم نوین اجتماعی به آحاد مردم
	شکل‌گیری طبقات اجتماعی لشکری و کشوری	ایجاد فاصله طبقاتی در جامعه

۳. مرور ادبیات پژوهش

– **کتاب‌های فارسی:** گروهی از منابع به معماری معاصر اختصاص دارند که از مهم‌ترین آن‌ها باید به کتاب بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران و اروپا اشاره کرد (اعتصام، ۱۳۷۴). امیر بانی مسعود در کتابی با عنوان معماری معاصر ایران به‌صورت مبسوط به خاستگاه‌های اجتماعی و فرهنگی معماری معاصر پرداخته، دریچه‌ای جدید از نسل‌های مختلف معماران معاصر به چشم مخاطب می‌گشاید (بانی مسعود، ۱۳۹۱). پرویز رجبی معماری ایران در عصر پهلوی را در سال ۱۳۵۵ منتشر ساخته که طی آن به معرفی و نقد منصفانه‌ای از آثار آن روزگار می‌پردازد (رجبی، ۱۳۵۵). وحید قبادیان در کتاب سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران به‌صورت مفصل به دوره بندی‌های تاریخی معماری معاصر اشاره کرده، ضمن ارائه تصویری اجتماعی و فرهنگی از هر دوره آثار ارزشمند معماری آن را نیز به نقد می‌کشاند (قبادیان، ۱۳۹۲). مصطفی کیانی نیز در کتاب معماری دوره پهلوی اول به بررسی عوامل مؤثر در دگرگونی اندیشه‌ها و علل پیدایی و شکل‌گیری معماری ایران در یک دوره بیست‌ساله از ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ هجری خورشیدی می‌پردازد (کیانی*، ۱۳۸۳).

اما گروهی دیگر از کتاب‌ها به‌صورت موردی به معماری مسکونی شهرهای مختلف ایران پرداخته‌اند ازجمله کتاب معماری خانه‌های شیراز، دوره قاجاریه تألیف هانی زارعی که به معرفی و تحلیل کالبدی خانه‌های شیراز می‌پردازد (زارعی، ۱۳۹۴). حسین اسمعیلی سنگری و بهروز عمرانی در کتابی با عنوان تاریخ و معماری خانه‌های تبریز به معرفی و تحلیل کالبدی خانه‌های تبریز در دوره قاجار و پهلوی اول پرداخته‌اند (اسمعیلی سنگری و عمرانی، ۱۳۹۲). مجموعه‌ای توسط حسین

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

سلطان‌زاده درباره خانه‌های تهران فراهم آمده است که به فضاهای ورودی (سلطان‌زاده، ۱۳۷۱) نماها (سلطان‌زاده، ۱۳۷۳) و پنجره‌ها (سلطان‌زاده، ۱۳۷۵) پرداخته است. وحید قبادیان نیز در کتاب معماری دارالخلافه ناصری به تقابل سنت و مدرنیته در معماری معاصر شهر تهران پرداخته است (قبادیان، ۱۳۸۴).

– **مقالات فارسی:** شماری از مقالات به‌طور مشخص خانه‌های قاجاری یا پهلوی در شهرهای مختلف را موردتوجه قرار داده‌اند و به تحلیل کالبدی خانه‌ها از منظری خاص پرداخته‌اند ازجمله تأثیر نوگرایی سبک زندگی در معماری خانه‌های دوره پهلوی اول شهر همدان (ابراهیمی، سلطان‌زاده و میر شاهزاده، ۱۳۹۶) که به‌طور واضح به تغییر سبک و شیوه زندگی و تأثیر آن در طراحی خانه‌های دوره رضاشاهی پرداخته است. ارمغان در مقاله معماری و فرهنگ در خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار به بازشناسی تأثیر فرهنگ زندگی قشر مرفه مردم تهران در روزگار قاجار بر شکل خانه‌ها می‌پردازد (ارمغان، سلطان‌زاده و ایرانی بهبهانی، ۱۳۹۲).

پاسبان خمری در مقاله سیر دگرگونی فضای بسته، فضای سرپوشیده و فضای باز در خانه‌های تاریخی گرگان از دوره قاجاریه به پهلوی اول به یکی از مهم‌ترین وجوه کالبدی خانه‌ها توجه کرده، آن را مورد تجزیه‌وتحلیل قرار می‌دهد (پاسبان خمری، رجبعلی و فرخ‌زاد، ۱۳۹۶). پوراحمدی در مقاله‌ای به بررسی هندسه حیاط و اتاق‌ها در خانه‌های سنتی یزد پرداخته و نظر پیرنیا درباره مستطیل طلایی ایرانی را به چالش کشیده است (پوراحمدی، یوسفی و سهرابی، ۱۳۹۰). حیاتی و اسفندیاری به بررسی سازمان‌دهی فضاهای خانه‌های خوزستان توجه کرده، دو نمونه از خانه‌های شوشتر را مورد بررسی و تحلیل کالبدی قرار داده‌اند (حیاتی و اسفندیاری، ۱۳۹۵).

حیدری با بهره‌گیری از نحو فضا به تحلیل ساختار فضایی خانه‌های یزد و کاشان و اصفهان پرداخته و وجوه شباهت و تفاوت خانه‌های سنتی در شهرهای مذکور را مشخص ساخته است (حیدری، قاسمیان اصل و کیایی، ۱۳۹۶). خاکپور به گونه شناسی خانه‌های بافت قدیم شهر رشت توجه کرده و طی مقاله‌ای گونه‌های کالبدی خانه‌های دوره پهلوی اول این شهر را معرفی و تحلیل کرده است (خاکپور، انصاری و طاهرنیان، ۱۳۸۹). روشندل به بررسی سیر تحول عنصر ایوان در خانه‌های معاصر نهبندان پرداخته و سعی کرده است تا با توجه به مدارک کالبدی و مکتوب، فرآیند تحول ایوان را در خانه‌های جنوب خراسان بازشناسی کند (روشندل، هاشمی زرج آبادی و قربانی، ۱۳۹۶). زارعی نیز طی مقاله‌ای به گونه شناسی خانه‌های قاجاری شیراز پرداخته و سعی کرده است تا با بهره‌گیری از نتایج به ارائه الگوهایی برای طراحی دست یابد (زارعی، رازانی و قزلباش، ۱۳۹۶).

شاهزمانی به تحلیل خانه‌های آغاز دوره معاصر اصفهان از منظر هندسه حاکم بر پلان پرداخته و تلاش کرده است تا نقش سازمان‌دهی فضایی را به‌صورت بارز نشان دهد (شاهزمانی سیچانی و قاسمی سیچانی، ۱۳۹۶). عرب در مقاله‌ای با عنوان خانه‌های قاجاری قم به معرفی شماری از خانه‌های قاجاری این شهر پرداخته اما با توجه به نگاه باستان‌شناسانه مؤلف، مقاله مذکور راهی به تحلیل کالبدی نمی‌یابد (عرب، ۱۳۷۸). فرح‌بخش به خانه‌های مشهد در دوره تاریخی اوایل قاجار تا اواخر رضاشاه توجه کرده و سعی دارد تا گونه شناسی مناسبی از خانه‌های آن دوره را ارائه دهد (فرح‌بخش، حناچی و غنائی، ۱۳۹۶). مداحی با تمرکز بر معماری بومی خراسان به بازخوانی و فهم کالبدی خانه‌های بشرویه پرداخته و الگوهای خانه‌های تیموری، صفوی و قاجار این شهر را معرفی کرده است (مداحی و دیگران، ۱۳۹۳). میرسجادی و فرکیش نیز با ارزیابی الگوها و شناخت عوامل کالبدی تأثیرگذار بر معماری خانه‌های نیشابور سعی در ارائه راهکارهایی برای طراحی و الگوی ساخت داشته‌اند (میرسجادی و فرکیش، ۱۳۹۵).

– **منابع خارجی:** بسیاری از اندیشمندان و متفکران عصر حاضر به مسئله خانه از وجوه گوناگون آن توجه نشان داده‌اند. اغلب صاحب‌نظران بر این باورند که در طراحی خانه آنچه باید بیش و پیش از کالبد موردتوجه

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

قـرار گیـرد، رابطـه انسـان و محیـط اسـت. گاسـتون باشـلار خانـه را به‌عنـوان نیـروی عظیـم درهم‌تنیـده بـا زندگـی انسـان برمی‌شـمارد و معتقـد اسـت کـه انسـان در خانـه، هویـت خـود را بازمی‌یابـد (Bachelard, 2007, 74). نوربـرگ شـولتز نیـز بـر ایـن بـاور اسـت کـه هـدف نهایـی سـکونت، احـراز هویـت فـرد اسـت (شـولتز، ۱۳۸۲، ۲۲). مشابه همیـن تلقـی را راپاپـورت نیـز بیـان کـرده کـه انسـان بـا سـکونت، هویـت خـود را تثبیـت می‌کنـد (Rapoport, 1981, 6).

در زمینـه مفهـوم خانـه، کوپـر مارکـوس معتقـد اسـت کـه در ذهـن بشـر، ارتباطـی بیـن خـود و خانـه وجـود دارد (Marcus & Sarkissian, 1988) و لـذا خانـه، پدیـده‌ای فراتـر از مسـکن اسـت. ازایـن‌روی، خانـه مرکـز جهـان اسـت بـرای سـاکنانش و بـرای محلـه به‌عنـوان شـاخص‌ترین سـاختار در جهـت تحکیـم مفهـوم مـکان، عمـل می‌کنـد (Moore et al, 1974). به‌عبارت‌دیگـر، خانـه نمونـه‌ای کوچـک از جهـان اسـت کـه بـا سـاختن آن، خـود را نیـز می‌سـازیم و از همیـن روی اصـول سـازمان دهنـده فضـا بـه همـان انـدازه کـه نشـان‌دهنده حالـت کلـی انسـان هسـتند بـر ارتباطـهای میـان انسـان‌ها نیـز دلالـت می‌کننـد (Tuan, 1977).

٤. روش تحقیق

٤-١. روش‌شناسـی پژوهـش: بـا توجـه بـه اهـداف تعیین‌شـده، در پژوهـش حاضـر از رویکـرد اثبـات گرایانـه بهـره گرفتـه شـده اسـت.

٤-٢. متغیرهـای تحقیـق: متغیـر مسـتقل تحقیـق، نوگرایـی در شـیوه زندگـی مـردم مشـهد در دوره انتقـال اسـت. امـا متغیرهـای وابسـته به‌گونـه‌ای انتخـاب شـده‌اند کـه بتواننـد هـدف اصلـی تحقیـق را بـرآورده سـازند. بدیـن لحـاظ، نظـم تـوده و فضـا، تعـداد طبقـات، نـوع فضاهـا (بـاز، بسـته و نیمه‌بـاز) و ورودی خانه‌هـا به‌عنـوان متغیرهـای وابسـته مـورد مطالعـه قـرار گرفته‌انـد. تزیینـات خارجـی (نمـای سـمت حیـاط) و داخلـی خانه‌هـا از منظـر فنـون اجرایـی و نقـوش تزیینـی نیـز موردتوجـه پژوهشـگران بـوده اسـت.

٤-٣. روش پژوهـش: ماهیـت پژوهـش در موضوعـات مرتبـط بـا هنـر و معمـاری سـبب می‌شـود تـا در بخش‌هـای مختلـف از یـک تحقیـق از روش‌هـای گوناگـون بهـره گرفتـه شـود. بخشـی از پژوهـش حاضـر بـا روش تاریخـی و بخـش دیگـری از آن، بـا روش توصیفـی تحلیلـی بـه انجـام رسـیده کـه ضمـن توصیـف، از روش‌هـای تحلیـل کمّـی اسـتفاده شـده اسـت.

٤-٤. شـیوه‌های انجـام تحقیـق (تکنیک‌هـا): به‌طورکلـی شـیوه‌های بـه کار گرفتـه شـده در پژوهـش حاضـر بـه دو دسـته عمـده تقسـیم می‌شـوند.

اول. روش اسـنادی کـه در حـوزه مطالعـات تاریخـی معمـاری معاصـر مـورد اسـتفاده خواهـد بـود.

دوم. روش میدانـی کـه خـود شـامل سـه مرحلـه اسـت. مشـاهده، مصاحبه‌هـای هدفمنـد، رولـوه و مستندسـازی (رک، صفایـی، طبسـی و حقیقـی، ۱۳۹۳).

٤-٥. جامعـه آمـاری: در پژوهـش حاضـر، جامعـه آمـاری دربرگیرنـده خانه‌هـای ساخته‌شـده در دوره سـوم عهـد قاجـار (از ۱۲۶۰ تـا ۱۳۰۴ خورشـیدی) و تمـام دوره حکومـت رضاشـاه پهلـوی (از ۱۳۰۴ تـا ۱۳۲۰ خورشـیدی) در محـدوده بافـت تاریخـی مشـهد اسـت.

٤-٦. روش نمونه‌گیـری: در پژوهـش حاضـر نمونه‌هـا بـر اسـاس قضـاوت پژوهشـگران به‌صـورت غیـر تصادفـی و غیـر احتمالاتـی برگزیـده شـده و به‌منظـور رفـع ابهـام در خصـوص اعتبـار نمونه‌گیـری، سـعی شـده تـا نمونه‌هـا به‌گونـه‌ای انتخـاب شـوند کـه:

- ترجیحـاً در فهرسـت آثـار ملـی ثبـت شـده باشـند؛ هرچنـد برخـی از خانه‌هـا هنـوز در فهرسـت مذکـور ثبـت نشـده، برخـی دیگـر پیشـتر یـا دراثنـای انجـام پژوهـش تخریـب شـده و شـماری از آن‌هـا نیـز بـا رأی دیـوان عدالـت اداری از فهرسـت آثـار ملـی خـارج شـده‌اند.
- واجـد ارزش‌هـای معمـاری و هنـری باشـند به‌نحوی‌کـه امـکان مطالعـات تحلیلـی را فراهـم سـازند.
- نمونه‌هایـی از منـازل مسـکونی اقشـار مختلـف جامعـه باشـند.
- پراکندگـی جغرافیایـی نمونه‌هـا در سراسـر بافـت تاریخـی مشـهد لحـاظ شـده باشـند.
- پراکندگـی زمانـی نمونه‌هـا (ازنظـر سـال و دوره سـاخت) در

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

طـول دوره‌هـای مشخص‌شـده، نیـز مدنظـر بـوده اسـت.

٤-٧. حجـم نمونـه: بـر اسـاس آنچـه اشـاره شـد، از مجمـوع بالـغ بـر هفتـاد بـاب خانـه قاجـار و پهلـوی شناسایی‌شـده در شـهر مشـهد، تعـداد ۲۵ بـاب از خانه‌هـا (بیـش از ۳۰ درصـد) به‌عنـوان نمونـه انتخـاب شـده‌اند کـه درصـد قابـل قبولـی از جامعـه آمـاری تلقـی می‌شـود. بدیهـی اسـت بـا توجـه بـه تعـدد شـاخص‌های موردمطالعـه و حجـم بـالای جامعـه آمـاری، تعـداد نمونه‌هـا بـه صورتـی انتخـاب شـده‌اند کـه میـزان داده‌هـای تکـراری بـه حداقـل ممکـن برسـد.

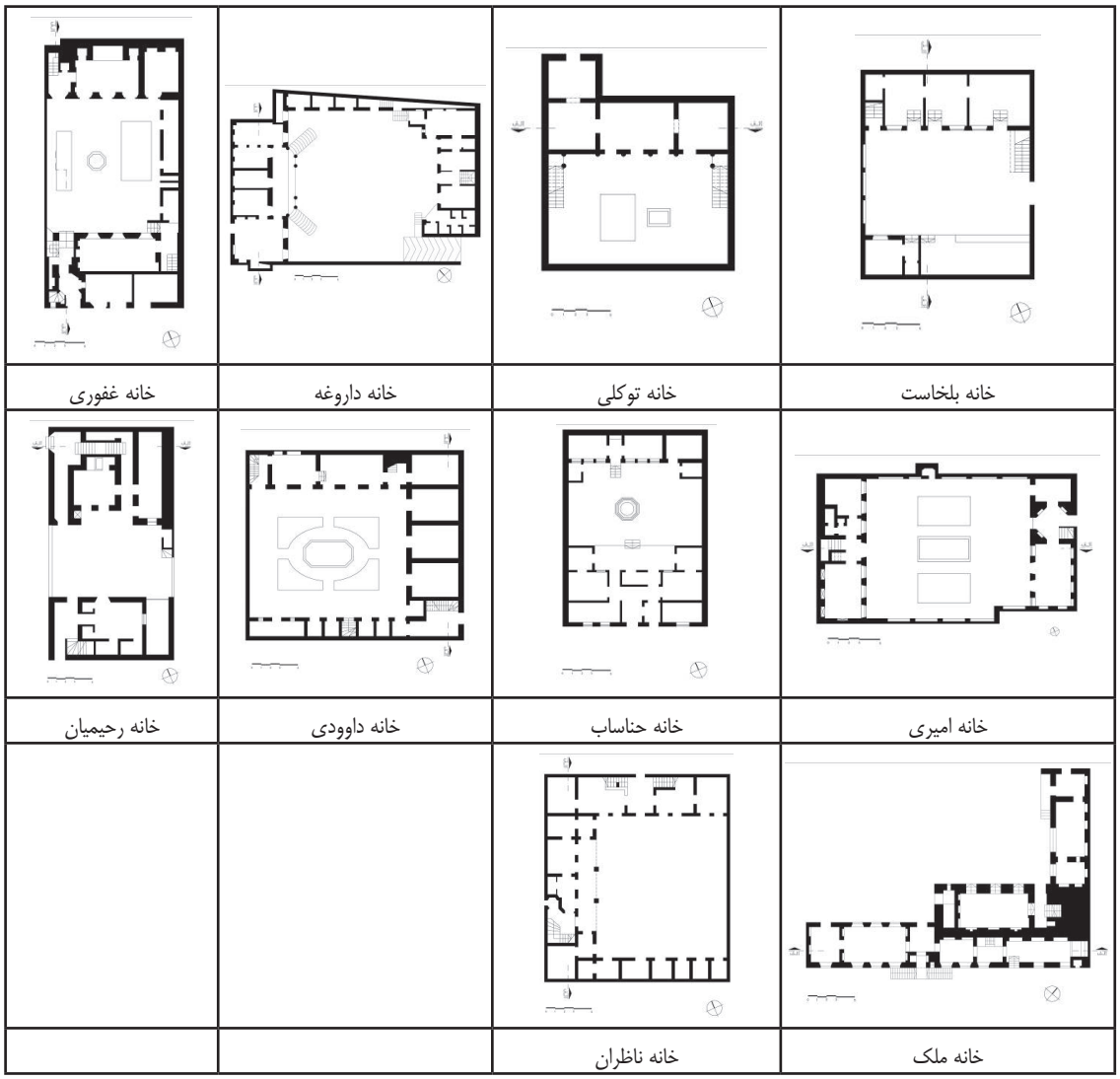
٤-٨. معرفـی نمونه‌هـا: بـر اسـاس معیارهایـی کـه در بخـش ۳-۶ ذکـر شـدند، ده بـاب خانـه مسـکونی از دوره قاجـار (خانه‌هـای بلخاسـت (تخریب‌شـده)، توکلـی، داروغـه، غفـوری، امیـری، حناسـاب (تخریب‌شـده)، داوودی، رحیمیـان، ملـک و ناظـران) و پانـزده بـاب منـزل دوره پهلـوی اول (خانه‌هـای براتـی (تخریب‌شـده)، بنی‌هاشـمی، بهزادیـان، تمدنـی (تخریب‌شـده)، توکلـی زاده، رجایـی، سـالاری، سـروقد، طلایـی، مجتهـدزاده، مجیدیـان، موسـوی پریشـانی، طلعـت موسـوی، مولـوی و میـرزای ناظـر) برگزیـده شـده‌اند. بـه جهـت رعایـت اختصـار، اطلاعـات نمونه‌هـا در جـدول ۳ و پـلان طبقـه همکـف آن‌هـا در تصاویـر ۱ و ۲ و نمونه‌هایـی از تزیینـات خارجـی و داخلـی خانه‌هـا هـم در تصاویـر ۳ و ۴ آمده‌انـد.

جدول ۳. معرفی نمونه‌ها (مأخذ: نگارندگان).

دوره	ردیف	نام خانه	شماره ثبت	تاریخ ثبت	آدرس
قاجار	۱	بلخاست	۱۲۳۸۴	۱۳۸۴/۰۵/۱۱	خ. نواب صفوی، نواب ۱۱، ک. ذبیح‌اللهی، پ. ۱۱
	۲	توکلی	۱۲۳۷۴	۱۳۸۴/۰۵/۱۱	خ. نواب صفوی، نواب ۷ (ک. عسگریه)، پ. ۲۹
	۳	داروغه	۶۳۵۷	۱۳۸۱/۰۷/۰۷	خ. نواب، راسته حوض مسگران، ک. داروغه
	۴	غفوری	۱۲۳۹۳	۱۳۸۴/۰۵/۱۱	خ. نواب صفوی، نواب ۱۱، ک. مسجد محمدیه، پ. ۸۵
	۵	امیری	۱۲۱۳۲	۱۳۸۴/۰۴/۳۰	خ. نواب صفوی ۹، پ. ۳۵۱
	۶	حناساب	۱۱۰۱۴	۱۳۸۳/۰۵/۱۷	خ. نواب صفوی ۴، ک. تاجرها، پ. ۹۱
	۷	داوودی	۲۹۱۸	۱۳۷۹/۰۹/۲۰	ضلع جنوبی خ. توحید، بعد از کوچه زردی، پ. ۱۶
	۸	رحیمیان	۱۱۰۸۸	۱۳۸۳/۰۶/۱۶	خ. نواب صفوی، نواب ۷ (ک. عسگریه)، پ. ۵۴
	۹	ملک	۲۱۱۵	۱۳۷۷/۰۶/۱۸	ضلع شرقی خ. امام خمینی، روبروی اداره دارایی
	۱۰	ناظران	۱۲۳۸۹	۱۳۸۴/۰۵/۱۱	خ. نواب صفوی، ک. عسگریه، مقابل تکیه یزدی‌ها
پهلوی اول	۱۱	براتی	۱۳۸۸۱	۱۳۸۴/۰۸/۲۵	خ. نواب صفوی، ک. حسنقلی، پ. ۴۵
	۱۲	بنی‌هاشمی	۱۳۹۱۵	۱۳۸۴/۱۱/۰۹	خ. دانشگاه ۱۵ (ک. قائم‌مقام)، پ. ۲۸ و ۲۹
	۱۳	بهزادیان	---	---	بلوار وحدت، وحدت ۲۱، بین ک. حسن قلی و حاج ابراهیم، پ. ۱۶۸
	۱۴	تمدنی	۱۲۰۶۵	۱۳۸۴/۰۴/۱۲	ک. خامنه‌ای، ک. شهید قناد ۲، پ. ۳۲
	۱۵	توکلی زاده	۹۲۵۴	۱۳۸۲/۰۴/۲۴	خ. سعدی، بین سعدی ۱۸ و ۲۰، پ. ۴۹
	۱۶	رجایی	---	---	خ. خسروی نو، ک. سرشور، سرشور ۲۰ (ک. پرتو)
	۱۷	سالاری	۱۲۰۶۹	۱۳۸۴/۰۴/۱۲	چهارراه شهدا، آرامگاه نادر، نبش ک. شهید خوراکیان
	۱۸	سروقد	---	---	خ. انقلاب اسلامی ۱۸، پ. ۵
	۱۹	طلایی	۱۲۰۶۸	۱۳۸۴/۰۴/۱۲	میدان طبرسی، ک. نوغان، نبش نوغان ۴
	۲۰	مجتهدزاده	---	---	خ. آخوند خراسانی، خ. شادکام، پ. ۲
	۲۱	مجیدیان	---	---	خ. طبرسی، ک. اصیلی ۲، پ. ۱۲
	۲۲	موسوی پریشانی	۱۲۰۶۶	۱۳۸۴/۰۴/۱۲	خ. آزادی ۳، ک. محمدزاده، روبروی پ. ۷۲
	۲۳	طلعت موسوی	۱۳۳۷۲	۱۳۸۴/۰۵/۲۵	خ. وحدت ۲۱، ک. کشمیری‌ها، پ. ۷
	۲۴	مولوی	---	---	خ. سعدآباد، خ. مولوی، پ. ۸۸
	۲۵	میرزای ناظر	---	---	حاشیه خ. دانشگاه، بین میدان شهدا و میدان سعدی، پ. ۱۵۷

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

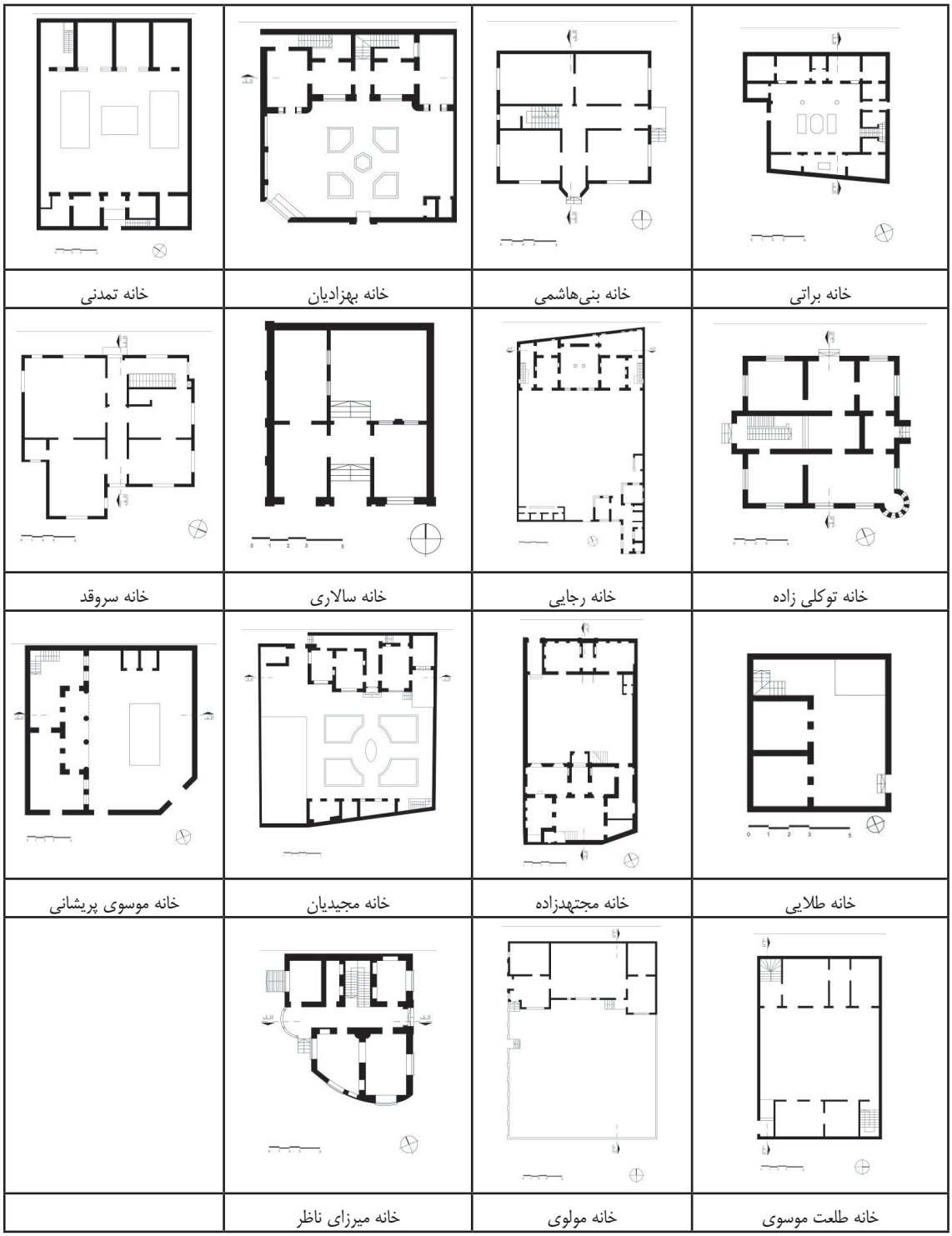
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

تصویر ۱. پلان طبقه همکف خانه‌های دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان).

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

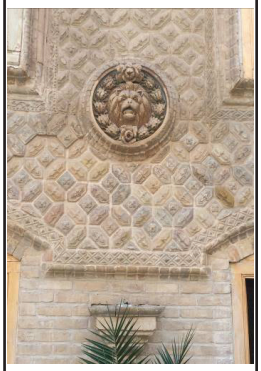
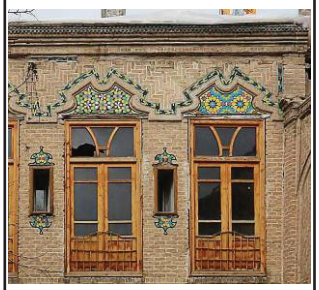
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

تصویر ۲. پلان طبقه همکف خانه‌های دوره پهلوی اول (مأخذ: نگارندگان).

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

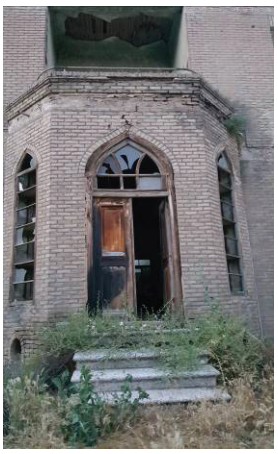
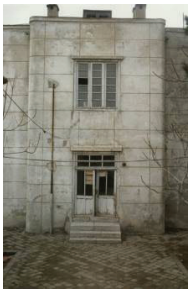
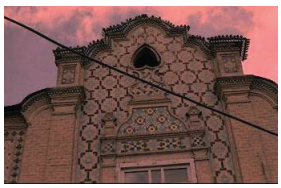
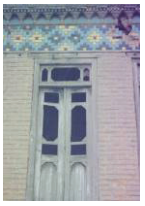
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

			
خانه بلخاست	خانه توکلی	خانه داروغه	خانه غفوری
			
خانه امیری	خانه حناساب	خانه داوودی	خانه رحیمیان
			
خانه ملک	خانه ناظران		

تصویر ۳. نمونه‌هایی از تزیینات خانه‌های دوره پهلوی اول (مأخذ: نگارندگان).

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

تخریب‌شده			
خانه براتی	خانه بنی‌هاشمی	خانه بهزادیان	خانه تمدنی
			
خانه توکلی زاده	خانه رجایی	خانه سالاری	خانه سروقد
			
خانه طلایی	خانه مجتهدزاده	خانه مجیدیان	خانه موسوی پریشانی
عدم همکاری مالک			
خانه طلعت موسوی	خانه مولوی	خانه میرزای ناظر	

تصویر ۴. نمونه‌هایی از تزیینات خانه‌های دوره پهلوی اول (مأخذ: نگارندگان).

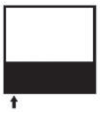
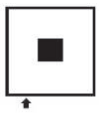
مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۵. یافته‌های پژوهش

مطالعه گونه شناسی خانه‌ها از منظر نظم توده و فضا نشان می‌دهد که خانه‌های تاریخی مطالعه شده، در پنج گونه به شرح ذیل قابل دسته‌بندی هستند. (جدول ۴)

جدول ۴. گونه شناسی و تیپ بندی خانه‌های تاریخی مشهد (مأخذ: نگارندگان).

گونه اصلی	تیپ	تصویر	توضیحات	امتیاز
درون‌گرا	I		توده در سه جبهه، ورودی به داخل بنا	۱
درون‌گرا	II		توده در دو جبهه روبروی هم، ورودی به داخل بنا	۲
درون‌گرا	III		توده در یک جبهه، ورودی به داخل بنا	۳
برون‌گرا	---		توده در سه جبهه، ورودی به حیاط	۴
کاملاً برون‌گرا	---		توده در وسط حیاط	۵

مطالعه پلان‌های خانه‌ها از منظر گونه شناسی نظم توده و فضا، تعداد طبقات، نظم توده و فضا، نوع فضا (باز، بسته و نیمه‌باز) و ورودی خانه‌ها به تفکیک دوره تاریخی در جدول‌های ۵ و ۶ خلاصه شده‌اند. همچنین بررسی میدانی تزیینات داخلی و نمای خارجی خانه‌ها از منظر فنون و مصالح و نقوش به‌کاررفته نیز به تفکیک دوره‌ها در جدول‌های ۷ و ۸ آمده‌اند.

جدول ۵. یافته‌های پژوهش درباره کالبد معماری خانه‌های دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان).

نام خانه	نظم توده و فضا	گونه	امتیاز	تعداد طبقات	نوع فضا			تعداد ورودی	نوع ورودی	
					بسته	نیمه‌باز	باز		هشتی / دالان	مستقیم
بلخاست		درون‌گرا تیپ ۱	۱	۲	*	---	*	۱	*	
توکلی		درون‌گرا تیپ ۳	۳	۲	*	---	*	۲	*	
داروغه		درون‌گرا تیپ ۱	۱	۲	*	*	*	۱	*	
غفوری		درون‌گرا تیپ ۱	۱	۳	*	---	*	۱	*	
امیری		درون‌گرا تیپ ۲	۲	۳	*	---	*	۱	*	
حناساب		درون‌گرا تیپ ۲	۲	۱	*	*	*	۱	*	
داوودی		درون‌گرا تیپ ۱	۱	۲	*	---	*	۱	*	
رحیمیان		درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*	*	*	۲	*	
ملک		درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*	---	*	۱	*	
ناظران		درون‌گرا تیپ ۱	۱	۲	*	*	*	۲	*	

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

توضیحات،

– تـوده موجـود در یـک وجـه خانـه بلخاسـت تخریـب شـده اسـت. ورودی اصلـی خانـه، به‌صـورت غیرمسـتقیم بـه حیـاط بـوده کـه در اثـر مداخـلات شـهری تخریـب شـده اسـت.

– در مـورد خانـه ملـک، اطلاعـات مربـوط بـه بخـش اندرونـی بنـا ثبـت شـده اسـت.

جـدول ۶. یافته‌هـای پژوهـش در خصـوص کالبـد معمـاری خانه‌هـای دوره پهلـوی اول (مأخـذ: نگارنـدگان).

نام خانه	توده و فضا	گونه	امتیاز	طبقات	نوع فضاها: بسته	نوع فضاها: نیمه‌باز	نوع فضاها: باز	تعداد ورودی	نوع ورودی: هشتی دالان	نوع ورودی: مستقیم
برائی	درون‌گرا تیپ ۱	درون‌گرا تیپ ۱	۱	۲	*		*	۱	*	*
بنی‌هاشمی	کاملاً برون‌گرا	کاملاً برون‌گرا	۵	۲	*	*	*	۲		*
بهزادیان	درون‌گرا تیپ ۳	درون‌گرا تیپ ۳	۴	۲	*		*	۲	*	*
تمدنی	درون‌گرا تیپ ۲	درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*		*	۱	*	
توکلی زاده	کاملاً برون‌گرا	کاملاً برون‌گرا	۵	۲	*	*	*	۲		*
رجایی	درون‌گرا تیپ ۲	درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*		*	۱	*	*
سالاری	درون‌گرا تیپ ۳	درون‌گرا تیپ ۳	۴	۲	*		*	۱	*	*
سروقد	کاملاً برون‌گرا	کاملاً برون‌گرا	۵	۲	*		*	۲		*
طلایی	برون‌گرا	برون‌گرا	۴	۲	*		*	۲		*
مجتهدزاده	درون‌گرا تیپ ۲	درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*		*	۲		*
مجیدیان	درون‌گرا تیپ ۲	درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*		*	۲		*
موسوی پریشانی	برون‌گرا	برون‌گرا	۴	۲	*		*	۲		*
طلعت موسوی	درون‌گرا تیپ ۲	درون‌گرا تیپ ۲	۲	۲	*		*	۲		*
مولوی	درون‌گرا تیپ ۳	درون‌گرا تیپ ۳	۳	۲	*		*	۱		*
میرزای ناظر	کاملاً برون‌گرا	کاملاً برون‌گرا	۵	۲	*		*	۳		*

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

جدول ۷. یافته‌های پژوهش درباره تزیینات خانه‌های دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان).

نام خانه	تزیینات بیرونی		تزیینات فضاهای داخلی	
	فنون و مصالح	نقوش	فنون و مصالح	نقوش
بلخ است	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی / کتیبه	---	---
توکلی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی / کتیبه	تزیینات چوبی و شیشه رنگی	گیاهی
داروغه	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی / کتیبه سردیس شیر، انسان، فرشته بال‌دار	گچ‌بری/ بخاری چدنی دیواری	گیاهی
غفوری	آجرکاری/ کاشی‌کاری/ آینه‌کاری	هندسی (خفته راسته)	گچ‌بری و نقاشی	گیاهی
امیری	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی / لوحه کاشی کتیبه	گچ‌بری و نقاشی/ آینه‌کاری	گیاهی
حناساب	آجرکاری	هندسی	---	---
داوودی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	گچ‌بری و نقاشی/ بخاری دیواری	گیاهی
رحیمیان	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی/ کتیبه	گچ‌بری/ بخاری دیواری	گیاهی
ملک	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	گچ‌بری/ شومینه/ تزیینات چوبی	گیاهی/ هندسی
ناظران	آجرکاری	هندسی	---	---

جدول ۸. یافته‌های پژوهش درباره تزیینات خانه‌های دوره پهلوی اول (مأخذ: نگارندگان).

نام خانه	تزیینات بیرونی		تزیینات فضاهای داخلی	
	فنون و مصالح	نقوش	فنون و مصالح	نقوش
برآتی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	گچ‌بری و نقاشی	گیاهی
بنی‌هاشمی	آجرکاری	کتیبه نواری با نقش گیاهی	---	---
بهزادیان	آجرکاری/ گچ‌بری برجسته	هندسی / کتیبه / گیاهی و انسانی	---	---
تمدنی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	---	---
توکلی زاده	سیمان‌سفید	بدون نقش	---	---
رجایی	آجرکاری/ کاشی‌کاری/ گچ‌بری برجسته	هندسی/ تندیس فرشته بال‌دار	---	---
سالاری	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	---	---
سروقد	آجرکاری	بدون نقش	---	---
طلایی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	---	---
مجتهدزاده	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	---	---
مجیدیان	آجرکاری/ گچ‌بری	هندسی / لوحه کتیبه	---	---
موسوی پریشانی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی / لوحه کتیبه	---	---
موسوی طلعت	آجرکاری/ کاشی‌کاری	هندسی	---	---
مولوی	آجرکاری/ کاشی‌کاری	بدون نقش	---	---
میرزای ناظر	سیمان‌سفید	بدون نقش	---	---

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

٦. بحث و تحلیل

بـرای تحلیـل یافته‌هـا و بحـث و مقایسـه یافته‌هـای ایـن پژوهـش بـا سـایر تحقیقـات مشـابه، ابتـدا یافته‌هـای تحلیلـی حاصـل از مطالعـه کالبـد معمـاری در جـدول ۹ ارائـه می‌شـوند.

جدول ۹. جمع‌بندی تحلیلی یافته‌ها درباره کالبد معماری نمونه‌ها (مأخذ: نگارندگان).

دوره	تعداد طبقات			نظم توده و فضا					مجموع امتیاز	نوع فضا			تعداد ورودی			دسترسی		
	۱	۲	۳	درون‌گرا I	درون‌گرا II	درون‌گرا III	برون‌گرا	کاملاً برون‌گرا		بسته	نیمه‌باز	باز	۱	۲	۳	فقط از طریق هشتی یا دالان	فقط مستقیم به حیاط	هر دو نوع
قاجاری	۱	۷	۲	۵	۴	۱	---	---	۱۶	۱۰	۴	۱۰	۷	۳	---	۱۰	---	---
پهلوی اول	۱	۱۲	۲	۱	۵	۳	۲	۴	۵۰	۱۵	۶	۱۵	۸	۶	۱	۵	۴	۶

٦- ۱. تعـداد طبقـات: مقایسـه تعـداد طبقـات خانه‌هـا نشـان می‌دهـد کـه در دوره قاجـاری ۷۰ و در دوره پهلـوی اول ۸۰ درصـد خانه‌هـا بـا تراکـم دو طبقـه سـاخته شـده‌اند. مشـاهده میدانـی خانه‌هـای سـه طبقـه (غفـوری، امیـری، مجیدیـان و بهزادیـان) مشـخص می‌سـازد کـه ایـن خانه‌هـا اگرچـه دارای زیرزمیـن بوده‌انـد امـا برخـلاف خانه‌هـای یـزد و کرمـان و کاشـان و ... دارای زیرزمین‌هایـی بـا ابعـاد کوچـک هسـتند کـه کاربـری ایـن فضاهـا عمدتـاً بـه شـکل انبـاری بـوده اسـت نـه مسـکونی.

فقـط در یـک مـورد از مطالعـات مشـابه، تعـداد طبقـات نمونه‌هـا ثبـت شـده اسـت. بـر اسـاس یافته‌هـای مطالعـه مذکـور، تراکـم خانه‌هـای تاریخـی رشـت نیـز دو طبقـه اسـت (خاکپـور، انصـاری و طاهرنیـان ۱۳۸۹، ۳۳) کـه بـا یافته‌هـای تحقیـق حاضـر همخوانـی دارد. بـه نظـر می‌رسـد کـه در اواخـر دوره قاجـار و اوایـل حکومـت رضاشـاه، بـر اسـاس جمعیـت سـاکن شـهر، تراکـم دو طبقـه کافـی بـوده اسـت. همچنیـن بـه ایـن موضـوع بایـد تـوان فناورانـه سـاخت در آن روزگار را نیـز افـزود کـه سـاخت خانه‌هـای معمـول (بـا دیـوار باربـر و سـقف تیـر چوبـی) عمـلاً بیـش از دو طبقـه مقـدور نبـوده اسـت.

٦-۲. نظـم تـوده و فضـا: مقایسـه خانه‌هـای دوره قاجـار و پهلـوی اول نشـان از تغییـر چشـمگیر در نظـم تـوده و فضـا دارد. نخسـت بایـد متذکـر شـد کـه خانه‌هـای مشـهد هیـچ‌گاه همچـون خانه‌هـای یـزد، اصفهـان، کاشـان و ... دارای الگـوی حیـاط مرکـزی (کامـلاً درون‌گـرا) نبوده‌انـد. بـر اسـاس یافته‌هـای تحقیـق، ۱۰۰ درصـد خانه‌هـای قاجـاری دارای الگـوی درون‌گـرا (بـا گونه‌هـای مختلـف) بوده‌انـد؛ درحالی‌کـه فقـط ۶۰ درصـد نمونه‌هـای موردبررسـی از خانه‌هـای دوره پهلـوی اول به‌صـورت درونگـرا و ۴۰ درصـد آن‌هـا، برونگـرا سـاخته شـده‌اند. امتیازهـای داده‌شـده بـه خانه‌هـا نشـان می‌دهـد کـه خانه‌هـای قاجـاری از حداقـل ۱۰ و حداکثـر ۵۰ امتیـاز ممکـن، نمـره ۱۶ را کسـب می‌کننـد کـه نشـان از تمایـل نظـم موجـود بـه سـمت درون‌گرایـی کامـل اسـت.

تصویر ۳. طیف امتیاز درون‌گرایی خانه‌های دوره قاجار مشهد (مأخذ: نگارندگان).

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

خانه‌های پهلوی اول از حداقل ۱۵ و حداکثر ۷۵ امتیاز ممکن، نمره ۵۰ را که نشان از تمایل به سمت درون‌گرایی کامل است، اخذ کرده‌اند.

تصویر ۴. طیف امتیاز درون‌گرایی خانه‌های دوره پهلوی اول مشهد (مأخذ: نگارندگان).

در مطالعه انجام‌شده بر روی خانه‌های نیشابور، نظم توده و فضا از منظر عملکرد فضاها و با توجه به جهات جغرافیایی بررسی شده‌اند. بر اساس مطالعه مذکور، حیاط غالباً در دو جبهه مرکزی و شرقی و فضاهای عمومی نظیر مهمان‌خانه در جنوب تا جنوب غربی و نزدیک ورودی قرار می‌گرفته‌اند (میرسجادی و فرکیش، ۱۳۹۵، ۸۴- ۸۳). نظم توده و فضا در خانه‌های قاجاری شیراز عمدتاً به‌صورت کاملاً درون‌گرا (حیاط مرکزی) است و فقط دو باب خانه از مجموع هشت باب خانه موردمطالعه، به شکل درون‌گرا (توده در سه وجه حیاط) ساخته شده‌اند (زارعی، رازانی و قزلباش، ۱۳۹۶، ۲۳۱).

۶-۳. نوع فضاها: در تمامی نمونه‌های موردبررسی، فضاهای بسته و فضاهای باز (حیاط) وجود دارند ولی فضاهای نیمه‌باز (ایوان) فقط در چهار باب از خانه‌های قاجاری و شش باب از خانه‌های رضاشاهی دیده می‌شوند. این یافته نشان از این دارد که اگرچه ساخت ایوان در الگوی خانه‌های مشهد چندان با اقبال روبرو نبوده اما در دوره انتقال، به‌تدریج ساخت فضاهای نیمه‌باز که به برون‌گرا شدن خانه‌ها کمک می‌کند متداول شده است.

ولی در خانه‌های شیراز به‌طور میانگین ۱۰ درصد از مساحت اعیان هر خانه به ایوان اختصاص داشته است و این موضوع در ۷۶ درصد از نمونه‌های موردبررسی صدق می‌کند (زارعی، رازانی و قزلباش، ۱۳۹۶، ۲۳۷). ساخت فضاهای نیمه‌باز به شکل ایوان و صفه در خانه‌های بشرویه نیز متداول بوده است (مداحی و دیگران، ۱۳۹۶، ۷۲).

۶-۴. ورودی خانه‌ها: مطالعه انجام‌شده، در خصوص ورودی‌ها نیز به نتایج جالب‌توجهی دست یافته است. هفتاد درصد از خانه‌های قاجاری دارای یک در ورودی هستند و سه مورد نیز دو ورودی دارند. در تمامی نمونه‌های قاجاری، ورودی خانه به‌صورت غیرمستقیم، و از طریق هشتی یا دالان، به حیاط متصل می‌شده است. خانه‌های رضاشاهی نیز در هشت مورد دارای فقط یک ورودی بوده‌اند و فقط یک خانه دارای سه ورودی بوده است. ورودی خانه‌های رضاشاهی در چهار مورد مستقیماً و بدون هیچ واسطه‌ای به حیاط ارتباط داشته که آن خانه‌ها دارای الگویی کاملاً برون‌گرا بوده‌اند.

بر اساس نتایج یکی از مطالعات مشابه "بررسی‌های گونه شناسی در سازمان فضایی خانه‌های قاجار تهران نشان می‌دهد که اجزاء فضایی تعریف‌کننده ورود متشکل از درب ورودی، هشتی، دالان و سپس حیاط است ... در نمونه‌های بررسی‌شده از خانه‌های دوره پهلوی اول و دوم ... حرکت با عبور از درب ورودی آغاز شده و با توجه به شمالی یا جنوبی بودن استقرار خانه، دسترسی به حیاط یا راه‌پله امکان‌پذیر می‌شود. سپس در مرحله گذار از حیاط که تفاوت عمده‌ای را با خانه‌های دوره قاجار ایجاد می‌کند و آن تبدیل شدن نقش حیاط به‌عنوان یک فضای باز و زیست پذیر به‌عنوان فضای تقسیم است." (غفوریان، پی سخن و حصاری، ۱۳۹۶، ۱۳۸- ۱۳۷). یافته‌های مطالعه مذکور نشان از شباهت ورودی‌های خانه‌های قاجار و پهلوی اول در تهران و مشهد دارد.

۶-۵. تزیینات: مطالعه انجام‌شده نشان می‌دهد که به‌طورکلی خانه‌های قاجاری مشهد در قیاس با خانه‌های کاشان، اصفهان، یزد و ... فاقد تزیینات شکوهمند و فاخر بوده‌اند و این امر چه در نمای خارجی ساختمان (نمای سمت حیاط) و چه در فضای داخلی خود را به‌وضوح نشان می‌دهد. در پژوهش حاضر، اغلب

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

خانه‌های قاجاری به نمای خارجی در حد نقوش هندسی (که عمدتاً با ترکیب آجرکاری و کاشی‌کاری همراه بوده) پرداخته‌اند و کم‌وبیش در حد چند گچ‌بری ساده و رنگ‌آمیزی شده با نقوش گیاهی به تزیین فضاهای داخلی توجه نشان داده‌اند. کم‌توجهی و عدم اقبال به تزیینات (چه در نماهای خارجی و چه در فضاهای داخلی) در دوره پهلوی اول شدت بیشتری می‌یابد، هرچند وجود برخی موارد خاص، قابل تعمیم به حجم نمونه و جامعه آماری نمی‌باشند.

از میان مطالعات مشابه، کمتر مقاله‌ای به موضوع تزیینات در کنار کالبد معماری توجه نشان داده است. یافته‌های یک مقاله که موضوع آن درباره گونه شناسی خانه‌های مشهد است با یافته‌های پژوهش حاضر همخوانی دارد (فرح‌بخش، حناچی و غنائی، ۱۳۹۶، ۱۱۴– ۱۱۳). یافته‌های تحلیلی حاصل از مطالعه تزیینات نمونه‌ها، در جدول‌های ۱۰ و ۱۱ ارائه شده‌اند.

جدول ۱۰. جمع‌بندی تحلیلی یافته‌ها در خصوص تزیینات نمای خارجی (سمت حیاط) نمونه‌ها (مأخذ: نگارندگان).

دوره	دارای تزیینات	فاقد تزیینات	فنون و مصالح					نقوش					
			آجرکاری	آجرکاری و کاشی‌کاری	آجرکاری، کاشی‌کاری و آینه‌کاری	آجرکاری و گچ‌بری	آجرکاری، کاشی‌کاری و گچ‌بری	سیمان‌سفید	هندسی	هندسی و کتیبه	هندسی، کتیبه و تندیس	گیاهی	هندسی، انسانی، گیاهی	هندسی و تندیس	بدون نقش
قاجار	۱۰	---	۲	۷	۱	---	---	---	۵	۴	۱	---	---	---	---
پهلوی اول	۱۳	۲	۲	۸	---	۲	۱	۲	۶	۲	---	۱	۱	۱	۴

جدول ۱۱. جمع‌بندی تحلیلی یافته‌ها در خصوص تزیینات فضاهای داخلی نمونه‌ها (مأخذ: نگارندگان).

دوره	دارای تزیینات	فاقد تزیینات	فنون و مصالح						نقوش		
			گچ‌بری	گچ‌بری و نقاشی	تزیینات چوبی	آینه‌کاری	چوبی	بخاری دیواری	گیاهی	گیاهی و هندسی	بدون نقش
قاجار	۷	۳	۲	۴	۲	۱	۲	۴	۶	۱	۳
پهلوی اول	۱	۱۴	---	۱	---	---	---	---	۱	---	---

۷. نتیجه‌گیری

واکاوی موضوع از طریق مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که دگرگونی در سبک و شیوه زندگی مردمان مشهد در دوره انتقال، سبب ایجاد تغییراتی در کالبد معماری خانه‌های ایشان نیز شده است. ازجمله مهم‌ترین تحولات اجتماعی که در سطح جامعه و در نوع زندگی مردم به وقوع پیوست، کشف حجاب بود که در نظام توده و فضای خانه‌های مشهد نیز به‌گونه‌ای معمارانه بروز یافت. به‌عبارت‌دیگر، خانه‌های درون‌گرای دوره قاجار که در حجاب بودند، برون‌گرا شده و حجاب از سر وانهادند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میزان تغییرات در این زمینه بیش از ۳۵ درصد است که این

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

میـزان تغییـر در یـک بـازه کوتـاه زمانـی می‌توانـد بسـیار قابل‌توجـه باشـد.

بـا دگرگونـی در سـبک زندگـی و بازتعریـف عرصه‌هـای جمعـی و خصوصـی، ورودی‌هـای خانه‌هـا نیـز دسـتخوش تحولاتـی شـد. درواقـع، ورودی‌هـای خانه‌هـای قاجـار کـه بـرای رسـیدن بـه حیـاط دارای سلسـله‌مراتب و نظـام فضایـی خاصـی بودنـد؛ به‌یک‌بـاره در دوره پهلـوی اول بـه ورودی‌هایـی تبدیـل شـدند کـه مسـتقیماً بـه حیـاط خانـه راه می‌یافتنـد. ایـن تغییـر به‌واسـطه فرونهـادن عنصـر محرمیـت، از شـیوه نویـن زندگـی بـه کالبـد معمـاری خانه‌هـا راه یافـت. نتایـج تحقیـق، تغییـر ۵۰ درصـدی نحـوه سـاخت ورودی‌هـا و حـذف هشـتی و دالان را نشـان می‌دهـد.

یکـی دیگـر از تحـولات اجتماعـی کـه سـبب تغییـر در کالبـد معمـاری گردیـد، شـکل‌گیری طبقـات جدیـد اجتماعـی (تحـت عنـوان لشـکری و کشـوری) بـود. مطالعـه حاضـر نشـان می‌دهـد کـه خانه‌هـای دوره قاجـار عمومـاً در یـک مقیـاس بنـا می‌شـده‌اند. به‌عبارت‌دیگـر، کالبـد خانـه نشـان چندانـی از طبقـه اجتماعـی صاحـب آن بـر خـود نداشـت و حتـی نمـای خارجـی خانـه نیـز اشـارتی بدیـن موضـوع نمی‌نمـود؛ مگـر در مـواردی خـاص همچـون خانـه ملـک کـه بـه علـت تعـدد مراجعـات مردمـی بـه ایشـان، از یـک الگـوی منحصربه‌فـرد (اندرونـی، بیرونـی) در گونـه شناسـی خانه‌هـای مشـهد برخـوردار بـوده اسـت. لازم بـه ذکـر اسـت کـه ایـن نتیجـه منحصـر بـه شـهر مشـهد اسـت و مطالعـات مشـابه در مـورد خانه‌هـای قاجـاری در سـایر شـهرها نتایـج متفاوتـی دارنـد. امـا برخـلاف خانه‌هـای قاجـاری، چنیـن بـه نظـر می‌رسـد کـه طبقـات اجتماعـی شـکل‌گرفته حاصـل از نظـم نویـن اداری رضاشـاهی و اختـلاف طبقاتـی ناشـی از آن در کالبـد معمـاری خانه‌هـای دوره پهلـوی اول قابل‌رؤیـت اسـت. خانه‌هـای موسـوی پریشـانی، طلایـی و مولـوی در مقیـاس کوچـک؛ خانه‌هـای مجیدیـان، بهزادیـان و مجتهـد زاده در مقیـاس متوسـط؛ و خانه‌هـای بنی‌هاشـمی، توکلـی زاده، سـروقد و میـرزای ناظـر در مقیـاس بـزرگ (اصطلاحـاً خانـه اعیانـی) و در زمینـی بـا مسـاحت زیـاد بنـا شـده‌اند. تـلاش رضاشـاه در متحدالشـکل کـردن لبـاس مـردان و زنـان (کـه بـه سـبک نویـن زندگـی مـردم بـدل شـد) سـبب گشـت تـا خانه‌هـای مشـهد کـه در قیـاس بـا خانه‌هـای اصفهـان و کاشـان و ... چنـدان تزیینـات فاخـر و شـکوهمندی نیـز نداشـتند؛ همـان انـدک تزیینـات نمـای خانه‌هـا و تزیینـات داخلـی را وانهنـد و مـردم مشـهد بـه سـمت بهره‌گیـری از تابلـو، مجسـمه، مبلمـان و سـایر اقـلام تزیینـی جدیـد (کـه به‌تازگـی بـه بـازار ایـران وارد شـده بـود) تمایـل یابنـد. نتایـج نشـان می‌دهـد کـه اغلـب خانه‌هـا (۱۴ مـورد) فاقـد تزیینـات داخلـی هسـتند.

درمجمـوع، آنچـه از بررسـی خانه‌هـای دوره انتقـال در شـهر مشـهد به‌وضـوح بـه چشـم می‌آیـد ایـن اسـت کـه تغییـرات سیاسـی، اجتماعـی و فرهنگـی در شـهر مشـهد (کـه سـبب بـروز تحولاتـی چشـمگیر در شـیوه زندگـی مردمـان شـد) به‌سـرعت و طـی یـک دوره کوتاه‌مـدت، خـود را در کالبـد معمـاری خانه‌هـا نیـز نشـان داد. حتـی وجـود عنصـر قدرتمنـدی همچـون مذهـب نیـز عمـلاً نتوانسـت حریـم شـهر مقـدس را از تغییـر و تحـولات عمـده اجتماعـی (کـه در سـطح کشـور در حـال شـکل‌گیری بـود) بـه دور نـگاه دارد. فرونهـادن اجبـاری حجـاب، سـبب نادیـده انگاشـتن عنصـر محرمیـت در خانه‌هـا شـد. شـکل‌گیری طبقـات جدیـد لشـکری و کشـوری، کم‌رنـگ شـدن عدالـت اجتماعـی را در پـی داشـت و باعـث شـکل‌گیری خانه‌هایـی در مقیاس‌هـای بـزرگ، متوسـط و کوچـک شـد. یکسان‌سـازی دسـتوری همـه ظواهـر تمدنـی (از لبـاس تـا معمـاری و ...) حـق انتخـاب را از شـهروندان گرفـت و تزیینـات را کـه بخشـی مهـم از معمـاری خانه‌هـای ایرانـی بـود بـه ورطـه نابـودی کشـاند.

منابع

۱. ابراهیمـی، سـمیه و اسـلامی، سـید غلامرضـا (۱۳۸۹) «معمـاری و شهرسـازی ایـران در دوره گـذار» هویـت شـهر. سـال ۴ (۶)، ۱۴- ۳.

۲. ابراهیمـی، غلامرضـا و سـلطان‌زاده، حسـین و میرشـاهزاده، شـروین (۱۳۹۶) «تأثیـر نوگرایـی سـبک زندگـی در معمـاری خانه‌هـای دوره پهلـوی اول، شـهر همـدان» مدیریـت شـهری (۴۷)، ۵۲۲- ۵۰۵.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۳. ارمغـان، مریـم و سـلطان‌زاده، حسـین و ایرانـی بهبهانـی، همـا (۱۳۹۲) «معمـاری و فرهنـگ در خانه‌هـای اعیانـی تهـران در دوره قاجـار» پژوهش‌هـای انسان‌شناسـی ایـران دوره ۳ (۱)، ۵۰- ۲۹.
۴. اسـمعیلی سـنگری، حسـین و عمرانـی، بهـروز (۱۳۹۲) «تاریخ و معمـاری خانه‌هـای تبریـز قدیـم» تبریـز، انتشـارات فـروزش.
۵. اعتصـام، ایـرج (۱۳۷۴) «بررسـی تطبیقـی معمـاری و شهرسـازی معاصـر ایـران و اروپـا» تهـران، سـازمان میـراث فرهنگـی.
۶. الفـت، سـعیده و سـالمی، آزاده (۱۳۹۱) «مفهـوم سـبک زندگـی» فصلنامـه مطالعـات سـبک زندگـی سـال ۱ (۱)، ۳۶- ۹.
۷. بانـی مسـعود، امیـر (۱۳۹۱) «معمـاری معاصـر ایـران (در تکاپـوی بیـن سـنت و مدرنیتـه)» چـاپ پنجـم، ویرایـش دوم، تهـران، نشـر هنـر معمـاری قـرن.
۸. بوردیـو، پـی یـر (۱۳۹۰) «تمایـز، نقـد اجتماعـی، قضاوت‌هـای ذوقـی» ترجمـه حسـن چاوشـیان. تهـران، نشـر ثالـث.
۹. پاسـبان خمـری، رضـا و رجبعلـی، حسـن و فـرخزاد، محمـد (۱۳۹۶) «سـیر دگرگونـی فضـای بسـته، فضـای سرپوشـیده و فضـای بـاز در خانه‌هـای تاریخـی گـرگان از دوره قاجاریـه بـه پهلـوی اول» مرمـت و معمـاری ایـران (۱۳)، ۱۰۶- ۹۱.
۱۰. پوراحمـدی، مجتبـی و یوسـفی، مجتبـی و سـهرابی، مهـدی (۱۳۹۰) «نسـبت طـول بـه عـرض حیـاط و اتاق‌هـا در خانه‌هـای سـنتی یـزد؛ آزمونـی بـرای نظـر اسـتاد پیرنیـا دربـاره مسـتطیل طلایـی ایرانـی» معمـاری و شهرسـازی (هنرهـای زیبـا) (۴۷)، ۷۷- ۶۹.
۱۱. پیرنیـا، محمـد کریـم (۱۳۸۰) «سبک‌شناسـی معمـاری ایـران» تدویـن غلامحسـین معماریـان. تهـران، نشـر پژوهنـده و نشـر معمـار.
۱۲. حیاتـی، حامـد و اسـفندیاری، شـادان (۱۳۹۵) «بررسـی سـازمان‌دهی فضایـی خانه‌هـای سـنتی خوزسـتان؛ مطالعـه مـوردی خانه‌هـای مسـتوفی و مرعشـی در شوشـتر» تحقیقـات جدیـد در علـوم انسـانی سـال ۲ (۳)، ۱۵۸- ۱۵۱.
۱۳. حیـدری، علی‌اکبـر و قاسـمیان اصـل، عیسـی و کیایـی، مریـم (۱۳۹۶) «تحلیـل سـاختار فضایـی خانه‌هـای سـنتی ایـران بـا اسـتفاده از روش نحـو فضـا؛ مطالعـه مـوردی، مقایسـه خانه‌هـای یـزد، کاشـان و اصفهـان» مطالعـات شـهر ایرانـی اسـلامی (۲۸) ۳۴- ۲۱.
۱۴. خاکپـور، مـژگان و انصـاری، مجتبـی و طاهرنیـان، علـی (۱۳۸۹) «گونـه شناسـی خانه‌هـای بافـت قدیـم شـهر رشـت» معمـاری و شهرسـازی (هنرهـای زیبـا) (۴۱)، ۴۲- ۲۹.
۱۵. خامنـه‌ای، سـید علـی (۱۳۶۵) «گزارشـی از سـابقه تاریخی و اوضـاع کنونـی حـوزه علمیـه مشـهد» سـخنرانی ارائه‌شـده در کنگـره جهانـی حضـرت رضـا (ع)، مشـهد، آسـتان قـدس رضـوی.
۱۶. راپاپـورت، آمـوس (۱۳۸۸) «انسان‌شناسـی مسـکن» ترجمـه خسـرو افضلیـان. تهـران، انتشـارات حرفـه هنرمنـد.
۱۷. رجبـی، پرویـز (۱۳۵۵) «معمـاری ایـران در عصـر پهلـوی» تهـران، انتشـارات دانشـگاه ملی.
۱۸. رمضانـی، بهـاره (۱۳۹۰) «بررسـی تطبیقـی رونـد تغییـرات کالبـد و کارکـرد خانـه در دوره انتقـال (نمونه‌هـای مـوردی خانه‌هـای اصفهـان)» کارشناسـی ارشـد، دانشـگاه هنـر اصفهـان.
۱۹. روشـندل، زهـرا و هاشـمی زرج آبـاد، حسـن و قربانـی، حمیدرضـا (۱۳۹۶) «بررسـی سـیر تحـول ایـوان در خانه‌هـای نهبنـدان از قاجـار تـا پهلـوی» مطالعـات فرهنگـی اجتماعـی خراسـان ۱۱ (۴)، ۷۹- ۵۳.
۲۰. رهنمـا، محمدرحیـم (۱۳۷۰) «بررسـی علل رشـد و توسـعه شـهر مشـهد» کارشناسـی ارشـد، دانشـگاه تربیـت مدرس.
۲۱. رهنمـا، محمدرحیـم (۱۳۹۰) «شناسـایی و وجه‌تسـمیه معابـر، محـلات و اماکـن عمومـی بافـت قدیـم شـهر مشـهد» مشـهد، اداره کل روابـط عمومـی و بین‌الملـل شـهرداری مشـهد بـا همـکاری انتشـارات سخن‌گسـتر.
۲۲. ریختـه گـران، محمدرضـا (۱۳۸۲) «پدیدارشناسـی، هنـر، مدرنیتـه» تهـران، نشـر سـاقی.
۲۳. زارعـی، هانـی (۱۳۹۴) «معمـاری خانه‌هـای شـیراز؛ دوره قاجاریـه» تهـران، میـراث کتـاب.
۲۴. زارعـی، هانـی و رازانـی، مهـدی و قزلبـاش، ابراهیـم

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

(۱۳۹۶) «بازشناسی الگوی طراحی خانه‌های تاریخی شیراز در دوره قاجاریه با رویکرد اقلیمی» پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران ۷ (۱۳)، ۲۴۲- ۲۲۵.
۲۵. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۱) «فضاهای ورودی خانه‌های تهران قدیم» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۶. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۳) «نمایی از ساختمان‌های تهران» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۷. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۵) «پنجره‌های قدیمی تهران» تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۸. سیدی فرخد، سید مهدی (۱۳۹۲) «نگاهی به جغرافیای تاریخی شهر مشهد» مشهد، انتشارات مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد.
۲۹. شاهزمانی سیچانی، لادن و قاسمی سیچانی، مریم (۱۳۹۶) «تحلیل هندسه پلان مسکن‌های آغاز سده معاصر در اصفهان بر پایه سازمان‌دهی فضایی» مدیریت شهری ۱۶ (۴۹)، ۱۴۹- ۱۳۳.
۳۰. شولتز، کریستین نوربرگ (۱۳۸۲) «مفهوم سکونت به‌سوی معماری تمثیلی» ترجمه محمود امیر یاراحمدی. تهران، انتشارات آگه.
۳۱. شیرازی، علی‌اصغر و یونسی، میلاد (۱۳۹۰) «تأثیر ملی‌گرایی بر معماری بناهای حکومتی دوره پهلوی اول» مطالعات شهر ایرانی اسلامی (۴)، ۶۹- ۵۹.
۳۲. صحاف، سید محمد خسرو (۱۳۹۰) «تبیین ساحت معنوی در خانه ایرانی (گذشته و حال)» دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۳۳. صفایی، علی‌محمد؛ طبسی، محسن و حقیقی، سمیه السادات (۱۳۹۳) «مشاهده تخصصی در روش تحقیق معماری از طریق مستندسازی (رولوه)» یزد، نخستین همایش روش تحقیق در شهرسازی و معماری.
۳۴. عرب، کاظم (۱۳۷۸) «خانه‌های قاجاری قم» مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. تهران، سازمان میراث فرهنگی، ج ۲، ۱۲۲- ۹۹.
۳۵. غفوریان، میترا و پی سخن، مینا و حصاری و الهام (۱۳۹۶) «گونه شناسی سازمان فضایی و سلسله‌مراتب ورود در خانه‌های ایرانی با تأکید بر محرمیت» برنامه‌ریزی توسعه کالبدی (۷)، ۱۴۴- ۱۲۹.
۳۶. فرح‌بخش، مرتضی و حناچی، پیروز و غنائی، معصومه (۱۳۹۶) «گونه شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول» مطالعات معماری ایرانی (۱۲)، ۱۱۶- ۹۷.
۳۷. قبادیان، وحید (۱۳۸۴) «معماری دارالخلافه ناصری (سنت و تجدد در معماری معاصر تهران)» چاپ دوم. تهران، انتشارات پشوتن.
۳۸. قبادیان، وحید (۱۳۹۲) «سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران» تهران، نشر علم معمار رویال.
۳۹. قصابیان، محمدرضا (۱۳۷۷) «تاریخ مشهد از پیدایش تا آغاز دوره افشاریه» مشهد، انتشارات انصار.
۴۰. کیانی، مصطفی (۱۳۸۳) «تأثیرات باستان‌گرایی بر معماری دوره پهلوی اول» تاریخ معاصر ایران (۳۲)، ۷۰- ۴۵.
۴۱. کیانی، مصطفی (*۱۳۸۳) «معماری دوره پهلوی اول، دگرگونی اندیشه‌ها؛ پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست‌ساله معاصر ۱۳۲۰- ۱۲۹۹» تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۴۲. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸) «مدرنیت، زمان، مکان» ترجمه حامد حاجی زمانی. تهران، نشر اختران.
۴۳. لنگ، جان (۱۳۸۳) «آفرینش نظریه معماری» ترجمه علیرضا عینی فر. تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۴۴. محمدی، محمود (۱۳۷۴) «تغییر ساختار قدرت در ایران و تغییر شکل شهر» مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ج ۲، ۶۲۸- ۶۰۵ تهران، سازمان میراث فرهنگی.
۴۵. مداحی، سید مهدی و معماریان، غلامحسین و بمانی نائینی، مونا و خدادادی، طلیعه (۱۳۹۳) «خوانش و فهم کالبد خانه در معماری بومی خراسان؛ نمونه موردی شهر بشرویه دوره ماقبل پهلوی» مسکن و محیط روستا ۳۶ (۱۵۹)، ۷۸- ۶۳.
۴۶. معماریان، غلامحسین و طبرسا، محمدعلی (۱۳۹۲) «گونه و گونه شناسی معماری» معماری و شهرسازی ایران (۶)، ۱۱۴- ۱۰۳.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۵۸ . بهار ۱۳۹۹
Urban managment
No.58 Spring 2020

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]

۴۷. مقتدایی، مهتا (۱۳۸۵) «پیشنهاد روشی برای تحلیل شخصیت شهر» محیط‌شناسی ۳۲ (۳۹)، ۱۴۰- ۱۲۹.
۴۸. میرسجادی، سید امیر و فرکیش، هیرو (۱۳۹۵) «ارزیابی الگوها و شناخت فاکتورهای کالبدی تأثیرگذار در معماری خانه‌های تاریخی نیشابور جهت دست‌یابی به راهکارهای طراحی و الگوی ساخت منازل در بافت مسکونی سنتی» پژوهش‌های معماری اسلامی ۴ (۱۳)، ۹۰- ۷۲.
۴۹. مینورسکی (۱۳۴۸) «یادنامه ایرانی مینورسکی» به کوشش ایرج افشار. تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۵۰. وطن‌خواه، کوشا و هداوند، علی (۱۳۹۱) «افول معماری سنتی ایران، چرا و چگونه؟» همایش ملی صدسال معماری و شهرسازی معاصر ایران. کرج، سازمان نظام‌مهندسی ساختمان استان البرز.
۵۱. ونتلینگ، جیمز و. (۱۳۹۴) «طراحی مسکن بر پایه سبک زندگی» مترجم حبیب قاسمی. چاپ دوم، مشهد، انتشارات کتابکده کسری.

52. Bachelard, Gaston (2007) *The oneiric house; Housind and dwelling, perspective on modern domestic architecture*. Edited by Barbara Miller, U.K.، Routledge.
53. Marcus, Clare Cooper and Sarkissian, Wendy (1988) *Housing as if people mattered; Site design guidelines for medium density family housing*. L.A.، University of California Press.
54. Moore, Charles and Allen, Gerald and Lyndon, Donlyn (1974) *The place of houses*. New York، Holt.
55. Rapoport, Amos (1969) *House, Form and Culture*. Milwaukee، University of Wisconsin.
56. Rapoport, Amos (1981) *Identity and environment; Cross- cultural perspective*. Edited by James S. Duncan. London، Billing & Sons Limited.
57. Rappaport, Amos (2009) *Anthropology of Housing*. Translated by Khosrow Afzalian. Tehran، Publishing Profession Artist.
58. Tuan, Yi Fu (1997) *Space and place; the perspective of experience*.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-03]